

Percepcija života i suživota mladih Roma i Hrvata na području Međimurske županije

---

Aleksić, Leon

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:443811>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Leon Aleksić

**PERCEPCIJA ŽIVOTA I SUŽIVOTA
MLADIH ROMA I HRVATA NA
PODRUČJU MEĐIMURSKE ŽUPANIJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

LEON ALEKSIĆ

**PERCEPCIJA ŽIVOTA I SUŽIVOTA
MLADIH ROMA I HRVATA NA
PODRUČJU MEĐIMURSKE ŽUPANIJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Jelena Maričić

Zagreb, 2022.

Percepcija života i suživota mladih Roma i Hrvata na području Međimurske županije

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati percepciju života i suživota mladih Roma i Hrvata na području Međimurske županije. Podaci su prikupljeni putem metode polustrukturiranih intervjua. U istraživanju je sudjelovalo 10 sudionika hrvatske nacionalnosti i 10 sudionika romske nacionalnosti muškog spola u dobi od 20 do 25 godina. Pitanja u intervjuu pokrivala su područja obiteljskog života, odnosa prema jeziku, obiteljskih vrijednosti i vrijednosti etničkih skupina, odnosa sa susjedima, percepcije međuetničkih brakova, školovanja, radnog iskustva, percepcije problema i njihovim promjena tijekom vremena, medijskih prikaza Roma, identiteta Roma, odnosa prema politici i prijedloga za poboljšanje života. Odgovori sudionika pokazali su kako između Roma i Hrvata u Međimurju postoji određena distanca, kako prostorna tako i društvena.

Sudionici su spominjali primjere različitih oblika predrasuda i diskriminacije prema Romima, koje su osobno iskusili ili pak su za njih čuli, poput težeg dobivanja posla ili zabrane ulaska u noćne klubove. No isto tako, sudionici obje nacionalnosti su često spominjali postojanje velikih razlika unutar same populacije Roma u Međimurju, što svjedoči tome da Romi, kao ni jedna druga etnička grupa, nisu homogeni u svojem razmišljanju, vrijednostima i ponašanju. Dobiveni rezultati doprinose boljem razumijevanju različitih sfera života Roma i Hrvata u Međimurju, kao i suživota između Roma i Hrvata. S praktičnog aspekta, rezultati se mogu upotrijebiti u kreiranju različitih programa i politika namijenjenih povećanju kvalitete života i suživota Roma i Hrvata.

Ključne riječi: Romi, kvaliteta života, suživot, predrasude, diskriminacija, međugrupni kontakt

Perception of the life and the coexistence of young Romani and Croats in the area of Međimurje County

Abstract

The aim of this study was to examine the perception of life and cohabitation between young Romani and Croats in Međimurje county. Data was collected by the method of semi-structured interviews. Ten male Croats and ten male Romani between the age of 20 and 25 participated in this study. Interview questions covered areas of family life, language, family values and values of ethnic groups, relations with neighbours, perception of interethnic marriages, school, work experience, perception of problems and their change over time, media coverage of Romani, Romani identity, politics and suggestions for amelioration of life quality.

Interviewees mentioned various examples of prejudice and discrimination towards Romani, which they experienced first-hand or that they have heard about, such as problems with finding a job or existence of entry bans in night clubs. But also, interviewees of both nationalities often mentioned presence existence of significant differences inside the Romani population of Međimurje county, which suggests that Romani, like any other ethnic group, are not homogenous in their thinking, values and behaviour. Obtained results contribute to a better understanding of the different spheres of life of Romani and Croats, as well as their cohabitation. From a practical point of view, the obtained results can be used in creating different programs and politics intended to improve the quality of life and cohabitation of Romani and Croats.

Keywords: Romani, quality of life, cohabitation, prejudice, discrimination, intergroup contact

Sadržaj

1.	Uvod	3
1.1.	Socijalni identitet i međugrupna percepcija	4
1.2.	Stereotipi, predrasude i diskriminacija	7
1.3.	Nastanak predrasuda.....	8
1.4.	Smanjivanje predrasuda.....	9
1.5.	Nacionalne manjine u Hrvatskoj.....	10
1.6.	Povijest Roma u Europi.....	10
1.7.	Romi u Hrvatskoj	12
2.	Cilj	14
3.	Metoda	15
3.1.	Metoda	15
3.2.	Sudionici	15
3.3.	Postupak.....	16
4.	Obrada rezultata	17
4.1.	Obiteljski i osobni život – danas i ranije.....	17
4.2.	Odnos prema jeziku	18
4.3.	Obiteljske vrijednosti i vrijednosti etničkih skupina	20
4.3.1.	Romi o vrijednostima Roma	21
4.3.2.	Romi o vrijednostima Hrvata	22
4.3.3.	Hrvati o vrijednostima Hrvata.....	23
4.3.4.	Hrvati o vrijednostima Roma	24
4.4.	Odnosi sa susjedima i međuetnička prijateljstva	25
4.5.	Percepcija međuetničkih brakova.....	28

4.6. Školovanje.....	29
4.7. Radno iskustvo	31
4.8. Percepcija problema i promjena tijekom vremena	31
4.9. Medijski prikazi	35
4.10. Identitet Roma	36
4.11. Odnos prema politici	36
4.12. Prijedlozi za poboljšanje života.....	37
5. Analiza i rasprava.....	40
6. Zaključak	48
7. Literatura.....	50
8. Prilog	59
8.1. Prilog 1. Teme intervjua i temeljna pitanja.....	59

1. Uvod

Ovim istraživanjem se želi dobiti jasnija slika o životu i suživotu Roma i Hrvata na području Međimurske županije. Romi u Hrvatskoj su općenito rijetko istraživana tema, a tematika suživota između Roma i Hrvata može se svesti na svega nekoliko istraživanja. No, to ne znači kako tema nije relevantna ili vrijedna pažnje, već naprotiv. Prema dostupnim podacima Romi, unatoč maloj zastupljenosti u ukupnom stanovništvu, pozitivno utječu na vrijednosti prirodnog kretanja stanovništva Međimurske županije (Šlezak, 2013), te su u prosjeku znatno mlađa nacionalna skupina od Hrvata. Zbog toga će relevantnost ove teme kroz vrijeme nastaviti rasti. Prema dostupnim podacima u Međimurju živi oko 5500 Roma, što čini 4,7% stanovništva županije (Šlezak, 2013). Tako su Romi daleko najbrojnija nacionalna manjima u Međimurju, a ujedno je i u Međimurju udio romskog stanovništva najveći na prostoru Republike Hrvatske (Tomšić i Bakić-Tomić, 2015).

Marginalizacija Roma je višeslojna (Šućur, 2020), no za ovaj rad ćemo spomenuti samo prostornu i kulturnu marginalizaciju. Heterogen sastav stanovništva određenog prostora često rezultira pojavom prostorne segregacije, što je slučaj i u Međimurskoj županiji. Romsko stanovništvo najvećim dijelom živi u zasebnim, nacionalno homogenim dijelovima naselja koji su prostorno odvojeni od ostatka naselja kojemu pripadaju (Šlezak, 2009). No, segregacija nije samo prostorna, već ostaje činjenica da su Romi kroz povijest bili društveno marginalna i slabo uključena etnička grupa, uz koju se vežu brojne stigme, predrasude i različiti oblici diskriminacije (Horvatić, 1996). U dugotrajnoj marginalizaciji Roma teško je odvojiti uzroke od posljedica (Štambuk, 2000), no Romi su svakako skupina u nepovoljnom položaju, te proces bolje integracije Roma u hrvatsko društvo nailazi na brojne prepreke. Stoga ovaj rad ima za cilj kroz intervju s Romima i Hrvatima dobiti bolji uvid u život Roma, njihovu svakodnevicu i probleme i prepreke s kojima se suočavaju. S druge strane, želi se dobiti i perspektiva sudionika hrvatske nacionalnosti o njihovim susjedima romske nacionalnosti, te se želi ispitati kako danas u Međimurju izgleda suživot Roma i Hrvata, te načini na koji bi se on mogao poboljšati.

1.1. Socijalni identitet i međugrupna percepcija

Za razumijevanje odnosa među grupama potrebno je razumjeti kako se grupe formiraju, što ih određuje i što određuje odnose među grupama. O grupama govorimo kada dvoje ili više ljudi definira i vrednuje sebe prema definirajućim svojstvima zajedničke samoinkluzivne kategorije (Hogg, 2013). Svakako je bitno naglasiti da grupa uključuje više od definiranja sebe kao člana grupe, jer ona uključuje interakciju među članovima grupe, zajedničke ciljeve, emocije i druge slične stvari. Jedna od istaknutijih teorija u socijalnoj psihologiji u proučavanju unutargrupnih i međugrupnih procesa je teorija socijalnog identiteta. Prema teoriji socijalnog identiteta ljudski identitet se dijeli na osobni i kolektivni identitet ili *self* (Tajfel i Turner, 1986). Osobni identitet se odnosi na obilježja jedinstvena za nekog pojedinca, dok se socijalni identitet odnosi na pripadnost određenim društvenim skupinama. Osobni identitet odgovara na pitanja tko sam ja, što je to “biti osoba”, i što to neku osobu čini tom osobom kroz vrijeme (Olson, 2016). Socijalni identitet se definira kao onaj dio samokoncepta pojedinca koji proizlazi iz njegova saznanja o njegovom članstvu u društvenoj grupi, zajedno s emocionalnim značajem koji je povezan s tim (Tajfel, 1972, prema Hogg, 2016). Društvene grupe, bez obzira na njihovu veličinu, svojim članovima pružaju dijeljen identitet koji usmjerava i vrednuje članove grupe, govori što bi trebali vjerovati i kako bi se trebali ponašati (Hogg, 2016). Dakle, socijalni identitet obuhvaća sam osjećaj pripadnosti nekoj grupi, ali i razinu privrženosti toj grupi koja varira unutar i među pojedincima (Ellemers i sur. 2002), te on utječe na izgradnju osobnog identiteta (Charness i Chen, 2020).

Dijeljenje u grupe je rezultat ljudske tendencije stvaranja kategorija. Kategorizacija je proces putem kojeg ljudi tumače svijet oko sebe tako što dijele stvari u različite kategorije i grupe (McGarty, 2018). Jednom kad naučimo kojoj kategoriji objekti pripadaju isto tako naučimo kakve odnose imamo prema njima. To je potrebno kako bi redovan život i redovne interakcije uopće mogle postojati. Ono što može biti problematično je što se jednom usvojeno razmišljanje često teško prepoznaje i mijenja (Zephir, 2020). Kao rezultat stvaranja takvih kvalifikacija, skloni smo naglašavati sličnosti unutar pripadnika neke kategorije, te isto tako naglašavati razlike između pripadnika različitih kategorija (Bodenhausen i suradnici, 2012). Socijalna kategorizacija nam omogućuje da se povežemo s ostalima s kojima dijelimo pripadnost nekoj grupi, no isto tako

socijalna kategorizacija nas može značajno odmaknuti od drugih zbog njihove pripadnosti drugim grupama (Bodenhausen i suradnici, 2012).

Paradigma minimalne grupe pojam je koji je u terminologiju uveo britanski psiholog Henri Tajfel, a čije postojanje su potvrdili brojni kasniji eksperimenti (Otten, 2011). Eksperimenti koji dokazuju paradigmu minimalne grupe organizirani su na način da sudionici budu podijeljeni u dvije kategorije na neki nasumičan način ili po nekom trivijalnom kriteriju. Nakon toga sudionici dijele bodove između članova svoje grupe i članova druge grupe, s tim da je članstvo anonimno, odnosno pri dijeljenju bodova sudionici ne znaju kome daju bodove. Nalazi takvih eksperimenata konzistentno pokazuju kako ljudi pokazuju pristranost ka svojoj grupi, diskriminiraju u korist svoje grupe i pokazuju više pozitivnih osjećaja za anonimne članove svoje grupe (Hogg, 2013). Otten i Ventura (1999) su proveli eksperiment u kojem se pokazalo kako je pristranost svojoj grupi automatski proces i početna pozicija od koje se ljudi odmiču samo ako su prisiljeni. No, nalazi eksperimenata situacije minimalne grupe nisu pronašli kako sama kategorizacija vodi prema lošim međugrupnim odnosima. Potrebno je razlikovati unutargrupnu pristranost i međugrupnu hostilnost zbog toga što se većina međugrupne diskriminacije odvija u obliku unutargrupnog favoritizma, bez antagonizma prema vanjskoj grupi (Brewer, 2017).

Ono što može utjecati na hostilnost između grupa su ciljevi grupe i percipirana prijetnja tim ciljevima od strane vanjskih grupa. Riek i suradnici (2006) međugrupnu prijetnju definiraju kao pojavu kod koje ponašanja, vjerovanja ili karakteristike jedne grupe predstavljaju izazov u postizanju ciljeva ili dobrobiti druge grupe. Možemo razlikovati dvije vrste međugrupnih prijetnji. Prva je realistična prijetnja koja se odnosi na situaciju egzistencijalne prijetnje članova vlastite grupe, kao što su prijetnje poslu, zemlji ili životu (Duckitt, 2003). U takvoj situaciji međugrupni odnosi biti će kompetitivni, te takvi sukobi povećavaju unutargrupnu povezanost, ali se naravno pojačava i međugrupna hostilnost. Moguća je i situacija u kojoj dvije grupe imaju zajednički cilj, a da cilj mogu postići jedino u slučaju da surađuju. Tada će međugrupni odnosi biti suradnički, te će se povećati međugrupna kohezija (Hogg, 2013).

Osim realistične, također postoji i simbolička prijetnja, čiji zagovornici predlažu kako je međugrupna hostilnost rezultat konflikta vrijednosti i vjerovanja, a ne rezultat natjecanja zbog oprečnih ciljeva (Riek i sur., 2006). Dakle za razliku od realistične prijetnje radi se o percipiranoj

prijetnji vrijednostima i načelima grupe. Stephan i Stephan (2000) predlažu integrativnu teoriju prijetnje koja uključuje realističnu prijetnju, simboličku prijetnju, međugrupnu anksioznost i negativne stereotipe, te su tako realistična i simbolička prijetnja obuhvaćene jednom teorijom. Prema integrativnoj teoriji prijetnje, prijetnja ni ne mora biti stvarna, već je dovoljna samo percepcija prijetnje kako bi se stvorile predrasude (Croucher, 2013).

Ako se nakon kategorizacije pojedinac i identificira s grupom, tada pripadnost grupi ima emocionalnu važnost i njegova slika o sebi postaje povezana s članstvom u grupi (Scheepers i Ellemers, 2019). Ljudi nastoje imati pozitivnu sliku o sebi, te zbog toga identifikacija s nekom grupom izaziva pristranost i tendenciju da se ta grupa gleda pozitivno. No, pripadnost nekom socijalnom identitetu ne može se strogo kategorizirati kao nešto isključivo privlačno ili neprivlačno, već ovisi o datom kontekstu. U istraživanju Spearsa i suradnika (1997) studenti psihologije uspostavili su pozitivan identitet kad su uspoređivali svoju inteligenciju sa studentima umjetnosti, ili svoju kreativnost sa studentima fizike, no osjećali su se inferiorni kad su se uspoređivali sa studentima fizike u inteligenciji, ili sa studentima umjetnosti u kreativnosti.

Socijalni identitet ima velik utjecaj na ljudsku percepciju, emocije i ponašanje (Kuppens i Yzerbyt, 2012). Kako bismo lakše mogli razumjeti kako socijalni identitet utječe na pojedinca moramo razumjeti značajke socijalne strukture. Teorija socijalnog identiteta specificira tri glavne značajke socijalnih struktura – vjerovanja o stabilnosti i legitimnosti statusa grupe te propusnosti granica grupe (Verkuyten i Reijerse, 2008). Stabilnost se odnosi na razinu u kojoj se grupna svojstva smatraju promjenjivim, s tim da se neka svojstva grupe mogu smatrati stabilnijim, dok se druga svojstva mogu smatrati podložna promjenama. Propusnost granice odnosi se na razinu u kojoj članovi grupe mogu napustiti grupi i pridružiti se nekoj drugoj grupi. Ako se granice percipiraju nepropusnima, pojedinci će se vjerojatnije više vezati uz svoju grupu. Legitimnost statusnih odnosa odnosi na uvjerenja je li status grupe zaslužen ili ne. Vjerovanja o stabilnosti, legitimnosti i propusnosti granica grupe utječu na kognitivne, emocionalne i ponašajne odgovore u međugrupnom kontekstu (Verkuyten i Reijerse, 2008).

Identifikacija s grupom nosi određene konotacije stoga što neke grupe uživaju veći status, a neke grupe imaju niži status, ponekad čak i do razine stigmatizacije. Teorija socijalnog identiteta predviđa kako bi članovi grupa nižeg status trebali biti motivirani povećati status svoje grupe (Scheepers i Ellemers, 2019). Tada članovi takve grupe, ovisno o percepciji propusnosti granice grupe, stabilnosti statusa grupe i legitimnosti statusnih odnosa, mogu usvojiti više

strategija za promjenu statusa. Jedna moguća strategija je strategija individualne mobilnosti koja se odnosi na promjenu pripadnosti grupi na način da pojedinac postane član neke grupe višeg statusa (Jetten i sur., 2008). Primjer individualne mobilnosti može biti mladić iz siromašne obitelji niskog obrazovanja koji zbog svojih visokih sposobnosti dobije stipendiju za prestižni fakultet, te kasnije u životu dobiva posao na nekom visoko rangiranom radnom mjestu. Još jedna strategija je socijalno natjecanje gdje se nastoji povećati status grupe kroz promjene u objektivnim ishodima (Trepte i Loy, 2017), primjer toga može biti romska udruga koja svojim aktivizmom potiče vlasti na gradnju infrastrukture u romskim naseljima. Za razliku od socijalnog natjecanja, kod strategije socijalne kreativnosti se nastoji redefinirati ili reinterpretirati usporedba među grupama tako da ishod usporedbe bude pozitivniji (van Bezouw i sur., 2020), primjer toga bi bio kad bi Romi u Međimurju svoju ekonomsku situaciju uspoređivali s Romima u nekim siromašnijim državama, a ne s ostalim Hrvatima u Međimurju.

1.2. Stereotipi, predrasude i diskriminacija

Kao što je prethodno navedeno, ljude se kategorizira u grupe po nekim značajkama te se zatim svim članovima grupe pripisuju posjedovanja istih značajki. Upravo takvu generalizaciju o grupi ljudi, gdje se iste osobine pripisuju većini članova grupe, neovisno o tome kolika je stvarna varijacija tih osobina među članovima grupe, nazivamo stereotipima (Aronson i suradnici, 2005). Pojam stereotipa je među prvima definirao američki književnik Walter Lippmann (1922) kao “male slike u našim glavama, koje nosimo uokolo”. Unutar kultura te slike koje ljudi imaju o različitim stvarima vrlo su slične. Stereotip ne mora nužno biti negativan, već postoje i brojni pozitivni stereotipi. Primjer pozitivnog stereotipa može biti da su Japanci iznimno radišni ili da su Romi dobri glazbenici. Iako su pozitivni stereotipi mišljenje o nekoj grupi da dijeli neke pozitivne karakteristike, oni se ipak oslanjaju na proces kategorizacije koji sam po sebi ograničava individualnost članova grupe na koju se stereotip odnosi (Czopp i sur., 2015). Dakle kad donosimo zaključke na temelju tih kategorija, odnosno slika u glavi, neovisno o tome jesu li oni pozitivni ili negativni, stereotipiziramo jer zanemarujemo stvarne razlike među ljudima. I iako stereotipi olakšavaju procesiranje novih informacija tako što omogućuju oslanjanje na prethodno pohranjeno znanje (Hilton i Hippel, 1996), oni nas mogu učiniti slijepima na stvarne razlike među ljudima. Jednom kad se formira stereotip prema nekoj grupi onda se on vrlo teško mijenja, čak i usred doticaja s novim i suprotnim informacija (Aronson i suradnici, 2005).

Sličan pojam stereotipima su predrasude koje Crandall i Eshelman (2004) definiraju kao negativna vrednovanja socijalne grupe ili negativna vrednovanja pojedinaca koja su značajno utemeljena na grupnoj pripadnosti tog pojedinca. Navedeni autori također smatraju da predrasude ne moraju biti potpuno neutemeljene ni iracionalne, te da su psihološki procesi koje vode prema predrasudama isti i za "racionalne" i "iracionalne" predrasude. Ono što je još bitno napomenuti kod predrasuda je da one imaju emocionalnu sastavnicu odnosno kad ljudi budu u kontaktu s metom predrasuda ili o njoj razmišljaju, doživljavaju neku negativnu emocionalnu reakciju, te su zbog toga predrasude vrlo otporne na promjene (Cottrell i Neuberg, 2005). Predrasude možemo opisati kao emocionalnu sastavnicu stava prema nekoj grupi, dok su stereotipi spoznajne sastavnice tog stava. Ponašajnu sastavnicu stava koju definiramo kao neopravdano negativno ili štetno ponašanje prema članovima grupe samo zbog njihov pripadnosti toj grupi nazivamo diskriminacija (Aronson i sur., 2005).

1.3. Nastanak predrasuda

Kao što je prethodno navedeno, socijalna kategorizacija je temelj za pristranost prema vlastitoj grupi, što može lako dovesti do stvaranja predrasuda. Ono što je također posljedica socijalne kategorizacije je percipiranje grupa kao homogenih. Ljudi su skloni percipirati vlastitu grupu homogenom kad su u pitanju stereotipne osobine grupe, te su isto tako skloni percipirati vanjske grupe homogenima po obilježjima koje su stereotipno karakteristične za te grupe (Rubin i Badea, 2007). Upravo je socijalna kategorizacija u pozadini predrasuda, zbog toga što se predrasude temelje na pripadnosti nekoj grupi, ali isto tako na predrasude utječe i pripadnost vlastitoj grupi, unutar koje su često stavovi prema drugim grupama dijele (Brown, 2011). Ljudi traže načine za minimiziranjem količine informacija koje trebaju procesirati tako što se snažno oslanjaju na početne informacije u donošenju odluka, na primjer pripadnost grupi. (Zephir, 2020). Istraživanja pokazuju kako se stereotipi uče rano, prije nego djeca razviju kognitivne sposobnosti preispitati ili kritički razmisliti o samom stereotipu (Devine, 1989). Dakle osobna uvjerenja su novije kognitivne strukture. S obzirom na to, stereotipi imaju dužu povijest aktivacije i stoga će vjerojatnije biti lakše dostupni nego osobna uvjerenja (Govorun i Payne, 2006). Ako osobna uvjerenja pojedinca odbacuju stereotip, tada on doživljava konflikt između već formiranog stereotipa i novije formiranih osobnih uvjerenja. Kontrola odbacivanja predrasude može biti umanjena kod situacija stresa, ljutnje ili emocionalne pobuđenosti, te se

onda norme o prikladnom ponašanju lakše vraćaju na ponašanje temeljeno na predrasudama (Rogers i Prentice-Dunn, 1981).

1.4. Smanjivanje predrasuda

Smanjivanje predrasuda, zbog emocionalnih osnova i kognitivnih zamki nije jednostavan postupak, no on je svakako moguć. Jedan od najproučavanijih načina smanjivanja predrasuda je hipoteza kontakta. Hipotezu kontakta se može definirati kao ravnopravni kontakt između većinskih i manjinskih grupa u ostvarenju zajedničkih ciljeva (Allport, 1954, prema Aronson i sur., 2005). Kao što je vidljivo iz definicije, za smanjivanje predrasuda nije dovoljan sam kontakt, već on mora biti ravnopravan. Još jedan uvjet za pozitivnu promjenu je i zajednički cilj koji grupe dijele, te međugrupna ovisnost i institucionalna podrška (Amichai-Hamburger i Mckenna, 2006). Nadalje, kontakt se mora ostvarivati u opuštenom, neformalnom okruženju gdje članovi jedne grupe moraju biti u izravnoj interakciji s članovima druge grupe (Cook, 1984). Dakle nije dovoljno omogućiti kontakt već se kontakt treba zaista i dogoditi. Zatim, članovi grupe bi za članove vanjske grupe s kojima imaju kontakt trebali vjerovati kako su oni tipični članovi te grupe, kako bi pozitivni kontakt s njima smanjio predrasude prema grupi u cijelosti. Zaključno, hipoteza kontakta govori da će se predrasude između dvije grupe smanjiti ako postoji međusobna ovisnost, zajednički cilj, ravnopravan status, neformalan kontakt, višestruki kontakt i socijalna norma ravnopravnosti (Cook, 1984).

Prema modelu zajedničkog unutargrupnog identiteta, još jedan način kojim se pristranost članova jedne grupe prema članovima druge grupe može umanjiti je stvaranje zajedničkog identiteta (Gaertner i sur., 2000). Na primjeru, prema navedenom modelu, pristranost Hrvata u Međimurju prema Romima u Međimurju može se smanjiti stvaranjem zajedničkog identiteta – stanovnici Međimurja. Istraživanja pokazuju kako je stvaranje takvog zajedničkog identiteta posebno učinkovito u smanjivanju pristranosti ako se ističe i unutargrupni identitet (Scheepers i Ellemers, 2019). Takvo stvaranje dvojnih identiteta pokazuje dobre rezultate jer se osigurava grupna posebnost (“Mi smo Romi”), a istovremeno se stvara zajednički identitet s vanjskom grupom (“Mi smo Međimurci”).

1.5. Nacionalne manjine u Hrvatskoj

Velik dio socijalnog identiteta je i osjećaj pripadnosti nekom narodu. Posebno relevantan pojam za potrebe ovog istraživanja je pojam nacionalne manjine. Prema Francescu Capotortiju (1977, prema Mesić, 2013), pod pojmom nacionalne manjine se smatra “neka grupa brojčano inferiorna ostatku stanovništva neke države čiji članovi, kao državljani te države, imaju etnička, vjerska ili jezična obilježja koja ih razlikuju od ostatka stanovništva i koji, barem implicitno, dijele osjećaj solidarnosti usmjeren na održanje njihove kulture, tradicije, vjere i jezika”. U Republici Hrvatskoj prema popisu iz 2011. godine živi 328 738 pripadnika nacionalnih manjina, što čini ukupno 7,67% ukupnog stanovništva. U Republici Hrvatskoj Ustavom su priznate 22 nacionalne manjine, te se njima jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje svih nacionalnih prava prema međunarodnim instrumentima zaštite (Dobrić Jambrović i Vranješ, 2020). Poslije Srba i Bošnjaka, najbrojnija nacionalna manjina su Romi. Prema popisu iz 2011. godine, u Hrvatskoj živi 16 975 Roma. No, prema Nacionalnom planu za uključivanje Roma, popisi stanovništva ozbiljno podcjenjuju broj Roma, te bi tako njihov broj mogao biti i znatno veći - procjena vijeća Europe kreće se između 30 000 i 40 000.

1.6. Povijest Roma u Europi

Romi su etnička grupa koje je stigla u Europu iz Indije oko 14. stoljeća (Kenrick, 2007). Iako je iz više razloga teško znati točan broj Roma u Europi, procjene govore da u Europi živi oko 12 milijuna Roma (Breazu i Machin, 2019). Najviše Roma ima u Rumunjskoj, Bugarskoj, Španjolskoj i Mađarskoj, no Romi u većini europskih zemalja čine značajnu nacionalnu manjinu. Glavni problem s procjenom broja romskog stanovništva je taj što se dio romskog stanovništva ne želi izjasniti kao Romi, ponajprije zbog opreza koji su stekli tijekom stoljeća progona (Liegeois, 2009). Službeni jezik Roma je *Romani chib*, no s obzirom na to da Romi stoljećima žive okruženi različitim jezicima, postoji više dijalekta *Romani chib* jezika koji su se razvili pod utjecajima jezika koji ih okružuju i neki lingvisti ih smatraju različitim jezicima (Hubschmannova i sur., 2010). Romi u Europi također nemaju jednu zajedničku religiju ni isti set vjerovanja i običaja, već često prihvaćaju religiju okruženja u kojem žive (Posavec, 2000). Iako su Romi narod bez zemlje i kroz svoju povijest su uglavnom bili nomadi, danas se ta činjenica promijenila i većina Roma ipak živi sedimentarno u stalnim naseljima (Horvatić, 2004).

Ono što nažalost povezuje Rome u Europi su loši socioekonomski uvjeti, loše obrazovanje, predrasude, stereotipi i prostorna segregacija. Problemi Roma sežu stoljećima u nazad, od njihovog dolaska u Europu, gdje su ubrzo poprimili status prosjaka, lutalica, nomada i vagabunda (Liegeois, 2009). Također im je odmogla činjenica da ih je crkva odbacivala kao pogane i nekrštene. Prvi progoni Roma zabilježeni su već u 15. stoljeću na području današnje Njemačke, no nastavili su se stoljećima kasnije. Sukobi između većinskog stanovništva i Roma često su bili nasilni, što pokazuju primjeri paljenja romskih naselja, ubijanja i protjerivanja Roma (Vojak, 2016). Takav odnos prema Romima bio je karakterističan za većinu europskih zemalja, pa tako i za prostore današnje Hrvatske, gdje su Romi bili ubijani, mučeni ili protjerivani samo zato što su Romi (Vojak, 2019). Stoljetni otpor prema Romima kulminirao je u drugom svjetskom ratu, tijekom kojeg se procjenjuje da je ubijeno i do 500 000 Roma (Vojak, 2019).

Predrasude prema Romima i stereotipiziranje Roma i danas je prisutno i vrlo rašireno. U istraživanju Šlezaka i Šiljega (2020) sudionici hrvatske nacionalnosti su kao najčešće karakteristike Roma naveli da su Romi kradljivci, lijeni, neobrazovani i neodgovorni. U istom istraživanju pokazalo se kako i Romi sami iskazuju negativno mišljenje prema Romima, pa su tako najčešće karakteristike koje su Romi pripisali Romima bile da su nekulturni, siromašni, alkoholičari, a tek je četvrti najčešći odgovor bio da su dobri. Osim osobina, stereotipna ponašanja koja su se kroz povijest povezivala uz Rome su gatanje, hiromantija, prošnja, džeparenje, krađe i egzotično odijevanje (Posavec, 2000). Tradicionalna zanimanja Roma su trgovina konjima, glazba, izrada košara i kovanje, dok su se u novije vrijeme ta zanimanja proširila na prodaju sagova, trgovinu starim željezom, tekstilom i rabljenim automobilima (Rathore, 1996).

1.7. Romi u Hrvatskoj

U Hrvatskoj je, prema posljednjem dostupnom popisu stanovništva prije 11 godina živjelo oko 17 000 Roma, te su nakon Srba i Bošnjaka bili treća najveća nacionalna manjina. Različite procjene govore da je taj broj znatno veći, pa tako Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Republike Hrvatske procjenjuje da u Hrvatskoj živi oko 30 000 Roma. Romi na području današnje Hrvatske žive već stoljećima, a prvi pisani dokument gdje se spominju Romi datira još iz 1362. godine iz Dubrovnika (Hrvatić, 2004). Romi danas žive u svim dijelovima Hrvatske, no najviše njih živi u Međimurskoj županiji – približno trećina svih Roma u Hrvatskoj živi u Međimurju. To se može djelomično može objasniti činjenicom da je Međimurje za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bilo dio revizionističke Mađarske gdje se provodila nešto blaža antiromska politika nego u NDH (Bunjac, 2011).

Heterogen sastav stanovništva određenog prostora često rezultira pojavom prostorne segregacije, što je slučaj i u Hrvatskoj, pa tako u Međimurskoj županiji danas postoji dvanaest romskih naselja u kojima je situacija vrlo slična (Šlezak, 2009). Romsko stanovništvo najvećim dijelom živi u zasebnim, nacionalno homogenim dijelovima naselja koji su prostorno odvojeni od ostatka naselja kojemu pripadaju. Istraživanje provedeno u romskom naselju Kuršanec pokazuje vrlo loše uvjete života u naselju – u trenutku provedbe istraživanja više od trećine kućanstava nije imalo nikakav izvor vode, a više od četvrtine kućanstava nije imalo nikakav sanitarni čvor, ni unutar ni izvan stambenog objekta (Šlezak, 2010). U istom istraživanju nalazi se podatak kako otprilike pola obitelji iz romskog naselja Kuršanec živi u kućama sa samo jednom prostorijom, vrlo male površine izgrađene od neadekvatnih materijala i zemljanim podovima. Ovakvi uvjeti u romskim naseljima mogu se povezati s nekoliko isprepletenih čimbenika – siromaštvom, lošim obrazovanjem i niskom razinom zaposlenosti. Prema podacima Nacionalnog plana za uključivanje Roma, 92,3% Roma u Republici Hrvatskoj je siromašno, dok oko 70% obitelji romske nacionalne manjine živi u ekstremnom siromaštvu. Ekstremno siromaštvo je oblik siromaštva u kojemu su ugrožene temeljne egzistencijalne potrebe (Šućur, 2000).

Samo trećina mladih Roma pohađa srednju školu, dok je za 85% Roma u Hrvatskoj najveći stupanj obrazovanja završena osnovna škola ili manje od toga. Segregacija se očituje i u školama, pa tako na području Međimurske, Varaždinske i Sisačko-moslavačke županije postoji čak 67 segregiranih razreda (Škiljan i Babić, 2014). Također je u istom izvoru naveden podatak kako je u Međimurskoj županiji radno aktivno samo 21% posto romskog stanovništva, a od

Roma koji rade, vrlo je malo njih, ili ih uopće nema, u visoko prestižnim zanimanjima (Šućur, 2000). Šlezak (2010) nisku stopu zaposlenosti objašnjava trima čimbenicima – različitim oblicima diskriminacije prilikom zapošljavanja, niskim obrazovanjem romskog stanovništva te različitim socijalnim primanjima koja nerijetko premašuju plaću niskokvalificiranih poslova koje Romi najčešće obavljaju. Preko 90% romskog stanovništva u Međimurju prima mjesečnu pomoć Centra za socijalnu skrb, dok preko 80% kućanstava mjesečno prima dječji doplatak. Prema Nacionalnom planu za uključivanje Roma, prosječan broj članova u romskim kućanstvima u Republici Hrvatskoj iznosi 5,2, dok prema podacima iz 2011. godine taj broj u općoj populaciji iznosi 2,8 članova po kućanstvu, što je gotovo dvostruko manje od broja članova u romskim kućanstvima. Prema Šlezaku (2010), zbog većeg broja djece u obiteljima socijalna primanja ponekad višestruko nadmašuju prosječan osobni dohodak zaposlenih Roma. Siromaštvo, nisko obrazovanje i niska zaposlenost čimbenici su koji se međusobno isprepliću, te se ovdje može koristiti metafora “začaranog kruga”, zbog toga što je teško odvojiti uzroke od posljedica i ne postoji jasan izlaz iz trenutne situacije.

Drugi dio “začaranog kruga” su segregacija i socijalna distanca. Kao što je već spomenuto, većina romskog stanovništva u Međimurju živi u prostorno zasebnim, nacionalno homogenim naseljima. Da odvojenost nije samo prostorna potvrđuju brojna istraživanja socijalne distance između Roma i Hrvata. Socijalna distanca je pojam koji je razvio američki sociolog Emory S. Bogardus, a koji mjeri stavove prema pripadnicima drugih skupina te pokazuje određeni “društveni razmak” koji pojedinac osjeća prema drugim skupinama koje nisu istovjetne njegovoj vlastitoj (Mrnjauš, 2013). U Hrvatskoj je prema Romima socijalna distanca visoka, pa je tako u istraživanju Šlezaka i Šakaje (2012) većina ispitanika odgovorila kako ne bi željela biti ni prijatelj ni susjed s Romima, a svaki četvrti ispitanik je odgovorio da bi se Romi trebali isključiti iz Republike Hrvatske. Isto istraživanje pokazalo je da Romi prema Hrvatima imaju minimalnu socijalnu distancu, dok je prema drugim etničkim skupinama, uključujući i druge romske skupine, socijalna distanca puno veća. Autor je interpretirao taj nalaz time što je moguće da Romi gledaju na Hrvate kao referentnu skupinu kojoj teže kako bi izašli iz problema diskriminacije i segregacije.

Kad postoji neko obilježje koje je povezano s negativnim socijalnim identitetom onda možemo govoriti o stigmatizaciji te skupine (Schneider i sur., 1996). Prema Babiću (2004), kod Roma tome pridonosi drukčiji fizički izgled, specifičan i drugačiji način življenja te različite

priče i legende o Romima. Velik teret stigme se očituje u interakcijama između stigmatiziranih i nestigmatiziranih koje su u početku često neugodne, stresne i teške (Devine, Everr i Vasquez-Suson, 1996). Stigma Rome prati stalno te Romi mogu biti stigmatizirani u različitim okruženjima, što može negativno djelovati na sliku o sebi. Suočavanje sa stigmom može biti usmjereno na tri različite mete: samu stigmatiziranu osobu, situaciju i druge ljude (Miller i Major, 2000). Kad je suočavanje usmjereno na samu stigmatiziranu osobu ona može nastojati eliminirati ili prikriti stigmatizirajuće obilježje, odustati i ponašati se u skladu sa stereotipom ili ulagati trud da usprkos stigmatizirajućem obilježju živi u skladu s vlastitim ciljevima i vrijednostima. Kod suočavanja gdje je meta situacija, stigmatizirane osobe mogu izbjegavati situacije u kojima mogu biti stigmatizirane ili će barem izbjegavati biti jedini sa stigmatizirajućim obilježjem, no kao strategiju mogu odabrati upravo i ulaženje u situacije koje ih povezuju s drugim osobama s istim obilježjem (Petriu, 2012). Kod suočavanja gdje su meta drugi ljudi, može se raditi na kampanjama i edukacijama gdje se nastoji smanjiti stigma. Također se može raditi na poboljšanju prava neke stigmatizirane skupine i suživota s drugim skupinama. Uz to se može raditi na različitim afirmativnim akcijama gdje se stigmatiziranoj skupini daju određene prednosti kako bi se smanjila ograničenja koja su toj grupi prethodno zadana (Miller i Major, 2000).

Romi u Hrvatskoj meta su brojnih stigma, stereotipa i predrasuda. Kad se na to nadoda prostorna segregacija, loša ekonomska situacija i nisko obrazovanje, možemo govoriti o velikoj marginaliziranosti Roma u Hrvatskoj. Usprkos tome, postoji vrlo malo radova koji pružaju uvid u razmišljanja Roma i Hrvata o njihovom životu i suživotu.

2. Cilj

Cilj ovog rada bio je kroz razgovore sa sudionicima romske i hrvatske nacionalnosti dobiti bolji uvid u razmišljanja o životu u Međimurju, odnose između Roma i Hrvata, percepciju problema Roma u Međimurju, kao i razmišljanja o poboljšanju trenutne situacije i budućeg suživota Roma i Hrvata.

3. Metoda

3.1. Metoda

Za potrebe ovog istraživanja provedeni su polustrukturirani intervjui. Intervju je jedna od metoda u kvalitativnim istraživanjima koja se često definira kao „razgovor sa svrhom“, no ta je definicija vrlo široka jer i svrha intervjua može biti vrlo raznovrsna i raznobrojna (Cannel i Kahn, 1968, prema Milas, 2005). Kvalitativno istraživanje je odabrano zbog toga što se radi o temi koja je vrlo opsežna, u kojoj je subjektivno iskustvo vrlo važno te je procijenjeno da joj je najbolje pristupiti na način da sudionici iznose svoja osobna iskustva i životne priče vlastitim riječima, kako bi time bio dobiven uvid u različite unutarnje doživljaje, percepcije stvarnosti i poglede na budućnost. Ideja kvalitativnih istraživanja jest povećanje razumijevanja neke problematike jer je razina analize mnogo detaljnija i dublja nego što to obično bude slučaj kod kvantitativnih metoda (Milas, 2005)., a to je upravo ono što je ovom istraživanju bilo potrebno. Razlog zbog kojeg je izabrana metoda intervjua ispred nekih drugih metoda poput fokusnih grupa je njegova lakša organizacija, lakše vođenje i potencijalno veća opuštenost sudionika. Intervju je bio polustrukturiran, što znači da je postojala unaprijed određena okvirna struktura, no nje se nije striktno držalo, već su bile dopuštene prilagodbe ovisno o sudionicima i procjeni istraživača. Na taj način se dala sloboda sudionicima da sami odaberu ono što smatraju važnim i na što žele usmjeriti više pažnje. S obzirom na metodu, broj sudionika i način uzrokovanja, ne možemo govoriti o reprezentativnosti, no nastojalo se da se radi o sudionicima kojima je tema istraživanja relevantna, kako bi prikupljeni podaci bili što informativniji i vrijedniji.

3.2. Sudionici

Uzorak sudionika u ovom istraživanju je prikupljen tehnikom *snježne grude*. Tehnika *snježne grude* je neprobabilistička tehnika koja se temelji na tome da početni sudionici sami predlažu ljude koji bi dalje mogli sudjelovati u istraživanju. Ona je pogodna kad se provodi istraživanje koje obuhvaća neku populaciju koja nije velika ili ima neka specifična obilježja koja mogu otežati pristup samoj populaciji (Milas, 2005). Za potrebe ovog istraživanja kod sudionika hrvatske nacionalnosti početni uzorak bili su poznanici istraživača, koji su potom sami dalje predlagali svoje poznanike koji ispunjavaju kriterije za sudjelovanje u istraživanju. Što se tiče sudionika romske nacionalnosti, do njih se došlo tako što je kontaktiran poznanik poznanika koji

je Rom iz jednog međimurskog romskog naselja, i koji je pristao pomoći i pronaći sudionike koji bi bili voljni sudjelovati u istraživanju i dati intervju. Ovdje je bitno napomenuti kako je prikupljanje sudionika romske nacionalnosti bilo donekle složenije, zbog toga što jedina dvojica romskih poznanika istraživača nisu pristala na sudjelovanje u istraživanju ni na pomoć u traženju sudionika, tako da je bilo teže uspostaviti početni uzorak.

Kriterij je bio jednak i za hrvatske i za romske sudionike – da budu muškog spola u dobi između 20 i 25 godina, da žive u Međimurskoj županiji i da trenutno rade ili su nezaposleni, ali da ne studiraju.

U skladu s navedenim kriterijima, istraživanjem je obuhvaćeno 22 sudionika, u dobi između 20 i 25 godina. Prvotno je bilo planirano ispitati 10 sudionika hrvatske nacionalnosti i 10 sudionika romske nacionalnosti, no dvoje sudionika hrvatske nacionalnosti, je imalo minimalne kontakte s Romima, te su stoga naknadno uključena još dva sudionika hrvatske nacionalnosti. S obzirom na navedeno, odgovori dvaju sudionika hrvatske nacionalnosti s minimalnim kontaktima nisu uključeni u kasniju obradu podataka. Od sudionika hrvatske nacionalnosti, njih dvoje živi u gradu, dok ostali žive na selu. Svi sudionici romske nacionalnosti žive u jednom od dva uključena romska naselja. Svi sudionici su u trenutku provođenja intervjua bili zaposleni, uz iznimku po jednog sudionika iz svake nacionalne skupine.

3.3. Postupak

Sudionici su prvo kontaktirani ili od istraživača, ili od njegovih poznanika ili drugih sudionika. Svim sudionicima je prije samog pristanka objašnjena svrha istraživanja i način na koji će intervju izgledati te je potom dogovorena sama provedba intervjua. Mjesto za provođenje intervjua bilo je fleksibilno i dano je na odabir sudionicima, uz uvjet da mjesto mora imati privatnost i uvjete za provedbu intervjua. Sudionicima je stavljeno na izbor nekoliko mjesta: dom istraživača, njihov vlastiti dom ili neki treći prostor koji su sudionici mogli sami predložiti. Od sudionika hrvatske nacionalnosti troje je izabralo svoj dom, dok je devetero njih izabralo dom istraživača. Svi sudionici iz jednog romskog naselja odabrali su da intervju bude proveden u Obiteljskom centru za Rome koji je pružao privatnost i tišinu, dok su sudionici iz drugog romskog naselja odabrali privatnu kuću zajedničkog poznanika sve trojice, gdje su također uvjeti za provedbu intervjua bili adekvatni.

Prije samog intervjua sudionici su bili informirani o tome da je istraživač student psihologije i o svrsi istraživanja, te je bilo naglašeno da će svi podaci biti poznati samo

istraživaču i mentorici. Sudionicima je rečeno da u bilo kojem trenutku mogu preskočiti pitanje ili u potpunosti odustati od intervjua. Također je tražena dozvola za snimanje audio zapisa intervjua koju su dali svi sudionici. Prije samog početka sudionicima je dan obrazac za pristanak na kojem su još jednom bile objašnjene sve bitne informacije vezano uz sudjelovanje u istraživanju, te su sudionici zamoljeni za potpis, koji je smatran pristankom na sudjelovanje u istraživanju.

Proveden je polustrukturani intervju, što znači da je istraživač imao unaprijed pripremljena pitanja, no sudionicima je dan prostor za digresije i ono što su oni smatrali važnim, te je nekad istraživač postavljao potpitanja ukoliko je procijenio da nešto nije do kraja jasno, ili da se potpitanjima može saznati još vrijednih informacija. Zastupljene teme u intervjuu bile se obiteljski i osobni život (danas i ranije), odnos prema jeziku (samo za romske sudionike), obiteljske vrijednosti i vrijednosti etničkih skupina, odnosi sa susjedima, percepcija međuetničkih brakova, školovanje, radno iskustvo, percepcija problema i promjena tijekom vremena, medijski prikazi Roma, identitet Roma, odnos prema politici i prijedlozi za poboljšanje života. Susreti su trajali od 25 do 100 minuta, dok je prosječno trajanje intervjua bilo oko 45 minuta, što je u pravilu bilo dovoljno vremena da se sudionici otvore i daju opširne odgovore na pitanja. Vodič za intervju priložen je na kraju rada (Prilog 1).

4. Obrada rezultata

4.1. Obiteljski i osobni život – danas i ranije

Namjera prve tematske jedinica bila je da se sudionici opuste i prepuste uobičajenom toku razgovora. Za početak su bila postavljena pitanja o svakodnevnoj rutini sudionika, njihovim interesima i hobijima te stvarima kojima se sudionici najviše raduju. Posljednje pitanje u ovoj tematskoj jedinici odnosio se na veličinu obitelji iz koje sudionici dolaze, te s kime trenutno žive.

S obzirom na to da je većina sudionika (N=18) u trenutku davanja intervjua bila zaposlena, odgovori o svakodnevnoj rutini su uglavnom bili slični i kod sudionika hrvatske i kod sudionika romske nacionalnosti - prvi dio dana odlazi na posao, dok ostatak dana odlazi na odmor, hobije, te druženje s obitelji i prijateljima. Također su sudionici davali slične odgovore na to kako provode slobodno vrijeme – većinom je to bilo druženje s prijateljima i obitelji te neki

hobiji poput sporta, glazbe i pecanja, a te su aktivnosti većinom bile odgovor i na pitanje što ih najviše u životu veseli.

“Probudim se ujutro, pijem kavu, napravim kaj doma treba i idem na posel... malo gledam T.V., podružim se i to je to.” Bruno, Hrvat

“Pa evo sad da vam kažem, znači poslije posla, mog posla, znači to se već zna... pobiranje smeća i tako dalje, dolazim doma malo se družim s djecom kojih par sati, idem malo na ribičiju, opet doma i tako dalje.” Mario, Rom

“Pa znači volim trenirati, volim trenirati u teretani, volim igrat košarku i producirat glazbu, to su onak tri stvari koje su mi super.” Krešimir, Hrvat

Većina sudionika još uvijek živi s roditeljima, a sudionici hrvatske nacionalnosti su najčešće imali jednog brata ili sestru, dok su sudionici romske nacionalnosti najčešće imali troje braće.

4.2. Odnos prema jeziku

Pitanja u ovoj cjelini postavljena su samo sudionicima romske nacionalnosti iz razloga što se željela napraviti usporedba korištenja hrvatskog i romskog jezika. Ovdje se željelo saznati kako je u obitelji sudionika izgledalo učenje jezika te kada su naučili jezike koje govore. Nastavno na to se željelo ispitati koliko često i kada se služe hrvatskim, i koliko često i kada romskim, te koji im je jezik draže govoriti. Također se željela ispitati važnost prenošenja oba jezika na djecu, te način na koji sudionici svoju djecu uče ili planiraju učiti ta dva jezika.

Na pitanje kada su naučili romski, a kada hrvatski jezik, većina sudionika (N=5) je rekla da su hrvatski jezik počeli učiti tek u maloj školi, odnosno vrtiću, s otprilike šest godina. Dvoje sudionika je reklo kako se u njihovoj obitelji od malena govorilo i hrvatski i romski, tako da su oba jezika učili paralelno. S druge strane, dvoje sudionika je hrvatski počelo učiti tek u školi te su izjavili kako im je to stvaralo probleme u prilagodbi u školi. U obitelji jednog sudionika pričalo se samo hrvatski te on ni danas ne priča romski, iako ga razumije.

“Kao prvi materinji jezik normalno da sam učio romski, krenuo sam u malu školu pa sam počeo i hrvatski” Dejan, Rom

“Ja sam naučio u vrtiću hrvatski...doma normalno sam romski govorio, nisam znao ni za hrvatski, sve dok nisam hodao u vrtić” Leon, Rom

“Ja samo hrvatski govorim, razumijem ja romski, razumijem, ali ne pričam ga jer ja sam odrastao u selu. I moji... mama mi je jedino Romkinja, tata ne, tak da samo hrvatski pričam.” Mirko, Rom

Svi sudionici osim jednog sudionika koji ne priča romski svakodnevno govore i hrvatski i romski, s time da je jasna razdjela između poslovnog života i privatnog života, na način da kad su na poslu pričaju hrvatski, a kad su sa obitelji i rodbinom uglavnom pričaju romski. Većina sudionika (N=6) je rekla da im je oba jezika jednako drago govoriti, dok je dvoje sudionika reklo da im je draže govoriti romski zbog toga što je to njihov materinji jezik, a dvoje sudionika je reklo da im je draže govoriti hrvatski jezik.

“Pa gledaj, ujutro, znači kad idem na posao, s nikim ne pričam, dojdem na posao hrvatski se stalno priča. Znači pričam devet sati dnevno hrvatski, dolazim doma onda počnem romski i tak. I opet kad negde idemo van pričamo hrvatski tako da ne misliju u društvu, ne, šta sad ako nekome pričamo iza leđa.” Dejan, Rom

“Pa manje više, ono, ako sam u okolini u naselju onda romski naravno, tad se onda možemo razumijeti bolje, jer sad ako ja pričam s nekim, ako baš i ne zna hrvatski, ako ne razumije neke riječi, pa onda bolje romski razgovarati s njim da bi se razumijeli, nego da ja koristim neke riječi hrvatski pa se ne razumijemo.” Mario, Rom

“Znam pričati s prijateljima ono, pričamo hrvatski, ponekad se zalomi, kužiš, i pričamo hrvatski, sve dok ne priča ovaj drugi romski pa se prebacimo.” Milan, Rom

Nastavno na jezik, sudionicima je bilo postavljeno pitanje je li im bitno prenijeti znanje oba jezika na svoju djecu. Većina njih (N=8) je izjavila kako im je bitno prenijeti znanje oba jezika na djecu, s time da je čest odgovor bio kako je hrvatski ipak veći prioritet zbog škole i lakšeg snalaženja u životu. Dvoje sudionika smatra kako je bitno naučiti djecu hrvatski, i iako nemaju ništa protiv da djeca nauče romski, to im nije nikakav prioritet i s djecom govore ili planiraju govoriti hrvatski. Također je od više sudionika bilo spomenuto kako se u naselju sve više priča hrvatski, te je s mlađim generacijama ta promjena sve izraženija.

“Pa gle, hrvatski je najbitnije jer živimo u Hrvatskoj, ne. Tu ti je romski manje važniji nego hrvatski... Prvo bi s hrvatskim jezikom, pa onda dalje romski. Bitnije je da djeca u školi znaju hrvatski da se mogu sporazumjeti i to.” Dejan, Rom

“Ja bi svoje dijete učio od malena da uči hrvatski jer bi bilo bolje za školu. Tako i moj brat isto, znači sva moja braća uče svoju djecu na hrvatskom pričati.” Mladen, Rom

“Većinom tu klinci znaju više čak hrvatski nego romski... Jer za deset godina će se taj jezik gubiti koliko ja vidim. Nisam neki stručnjak ali koliko vidim za nekih 10, 15 godina bude se više pričalo hrvatski nego romski.” Željko, Rom

“Mislim bitnije je hrvatski jer ipak smo u Hrvatskoj i to. A i ne planiram više biti ovdje u naselju, planiram ići nekam van naselja... U Međimurju ostati, samo ne u naselju.” Leon, Rom

4.3. Obiteljske vrijednosti i vrijednosti etničkih skupina

U ovoj tematskoj cjelini nastojale su se ispitati stvari koje su bile bitne u obiteljima sudionika kroz njihovo odrastanje te njihova percepcija vrijednosti ostalih obitelji u Međimurju. Posebno su postavljana pitanja o tome kako sudionik vidi hrvatske i romske vrijednosti te nastavno na to kako općenito vidi Hrvate i Rome. Cilj ove tematske cjeline bilo je ispitati što je sudionicima bitno, što je bitno njihovim obiteljima te kako vide ostale ljude svoje nacionalnosti, a kako vide ljude druge nacionalnosti.

Na pitanje o vrijednostima obitelji iz koje dolaze, sudionici su većinski govorili o istim stvarima – pristojnom ponašanju, poštovanju drugih, važnosti obitelji i naglasku na obrazovanje. Iako od sudionika romske nacionalnosti samo četvero njih ima završenu srednju školu, većina njih je spomenula kako je škola bila bitna u njihovoj obitelji i kako je to nešto što su im roditelji naglašavali kao vrlo važno. Za usporedbu, sudionici hrvatske nacionalnosti su rjeđe spominjali školu kao nešto što je bilo naglašavano u obitelji, iako svi sudionici imaju završenu srednju školu. Većina sudionika je spomenula kako je u njihovoj obitelji od malena postojao naglasak na pristojnom ponašanju, da je njihova obitelj bliska, te je obitelj bila vrlo važna kroz njihovo odrastanje. Sudionici hrvatske nacionalnosti su nešto češće stavljali naglasak na važnost šire zajednice, dok su sudionici romske nacionalnosti uglavnom govorili o važnosti obitelji.

“Naglašavali su ono... da ne pravim probleme i da učimo, da školujemo...i najbitnija je obitelj...Samo što ja nisam slušao, već sam završio samo osam razreda i odustao sam od škole, samo osnovnu.” Mirko, Rom

“Da treba biti dobar, treba poštivat druge ljude, naravno ako oni poštuju i tebe. Treba stati iza svoje riječi, to kaj veliš to napraviš. Treba radit, treba se truditi u životu, uglavnom takve stvari.” Marko, Hrvat

4.3.1. Romi o vrijednostima Roma

Na pitanje koje stvari su bitne Romima u Međimurju i kakvi su to Romi u Međimurju, sudionici romske nacionalnosti su davali veoma slične odgovore. Većina njih je naglasila podjelu između “dobrih” i “loših” Roma, gdje jedni nastoje voditi jedan tipičan život koji se sastoji od osnivanja obitelji i traženja posla kojim bi svojoj obitelji omogućili dobar život, dok druga strana ne želi živjeti takav život te su ih sudionici opisali kao “problematične”. Neki sudionici su bili još grublji u toj podjeli, na način da smatraju da je većina Roma iz njihovog naselja sklona problematičnom ponašanju i imaju vrlo negativno mišljenje prema njima. Ono što je više sudionika romske nacionalnosti naglasilo su velike razlike između romskih naselja, od kvalitete života do razlika u mentalitetu. Također, više sudionika primijetilo je da često zbog

problematičnog ponašanja nekih Roma Hrvati sve Rome svrstavaju “u isti koš” što smatraju krivim i nepravедnim.

“Ovdje? Samo da probleme stvaraju, samo da se svadiju, nema budućnosti ovdje... [romsko naselje I] je bolje nego [romsko naselje II] sto puta... Ljudi su pošteniji, dobri, a tu imamo razne ljude, tamo je bolje.” Leon, Rom

“Ovako, da direkt pričamo, nemaju ponašanje kao prvo i prvo, drogiraju se, tuku se međusobno, znači jednostavno ja ih se manim, me razmeš? Više nego pola nemaju ponašanje, krađu i onda dok ideš među Hrvatima onda i ono, čak i mene tak ocjenjuju. Jer misle ako su oni nekaj napravili da buš i ti napravil.” Dragan, Rom

“Ovak, imaš dvije strane, najosnovnije. Jedni su takvi, znači dobri, kulturni... A neke druge strane su kak i sami vidite... Ima i loših ima i dobrih. Samo što je sad pitanje, i tu si mi ne možemo pomoći, pitanje postoji, dok je jena skupina kriva onda su svi krivi...Sve se u isti koš stavlja, samo za Rome. A većinom, dok su sad... Mislim većinski narod, na primjer neko iz Zagreba ubije ženu, šta ćeš biti ti kriv?” Željko, Rom

4.3.2. Romi o vrijednostima Hrvata

Na pitanje o tome jesu li Hrvatima bitne iste stvari kao i Romima, te kakvi su općenito Hrvati prema Romima, sudionici romske nacionalnosti su se većinski usmjerili na to kakva iskustva imaju s Hrvatima i kako se Hrvati odnose prema Romima općenito. Većina sudionika je izjavila kako postoji podjela između Hrvata koji se prema Romima odnose korektno i onih koji pokazuju otvorenu diskriminaciju i netrpeljivost prema Romima. Jedan sudionik je izjavio kako su Hrvati uzor Romima u pogledu radnih navika jer su Hrvati uglavnom zaposleni. Više sudionika je naglasilo razliku između Hrvata u Čakovcu i Varaždinu, na način da Hrvati u Čakovcu pokazuju više diskriminacije, dok se Hrvati u Varaždinu prema Romima ponašaju prijateljski i prihvaćajuće. Jedan sudionik je odlučio preskočiti ovo pitanje.

“Gle, Hrvati su ti, oni su po svojem. Ali oni ti ne vole baš Rome. Znači dok vide Rome tam onda odma vređa gle Cigan, Cigan, Cigan... To nije lijepo, mora se poštivat, svaki je

čovjek čovjek... Ali oke, ovak, Hrvati su oke. Dobri ljudi... Imaš nekakve koji baš, ne da dojdeš kod njega, nego po cesti se budeš vozil i ne bude mu pasalo... Direktno ti reče, nema srama. Imaš ih svakakvih, tak da bolje se makneš od njih i to je to.” Mirko, Rom

“Hrvati iz Čakovca, mislim Međimurja, više gledaju za sebe, me razmeš? Ideš među njima, opće te ne cijene, gleda te ko da je vraga videl... Znači velika je razlika Varaždin i Čakovec... Nas Rome opće ne cijene i oni nas Rome diskriminiraju na neki način.” Dragan, Rom

“Pa ima Hrvata koji su dobri, ono, koji ne gledaju sad ti si Rom ti si ono. A ima ljudi koji diskriminiraju, koji mrže Rome. Sad zavisi, ima 50 posto takvih, 50 onakvih... Dobro tu u Varaždinu, da idemo sad ocijeniti, Varaždin je na prvom mjestu. Ljudi ne gledaju tam ti si Rom, ti si ovo ti si ono...” Leon, Rom

“Manje više oni, kak da ti ono iskreno velim, romskoj nacionalnoj manjini su oni kao jedan uzor. Jer na neki način Hrvati su više zaposleni nego Romi, na taj nekakvi ja način to shvatim da, šta ja znam, sad ne bih da vređam nacionalne manjine, ali više su vredni na neki način nego Romi, jer Hrvati rade, više staža imaju nego Romi.” Bojan, Rom

4.3.3. Hrvati o vrijednostima Hrvata

Na pitanje o tome što je bitno Hrvatima u Međimurju i kakvi su to Hrvati u Međimurju, sudionici su davali veoma slične odgovore koji se mogu podijeliti na pozitivne i negativne osobine. Jedna osobina koju je većina sudionika pripisala Hrvatima u Međimurju je radišnost, te nešto manje njih društvenost. Nekoliko sudionika je kao vrlinu Hrvata u Međimurju spomenulo poštenje. S druge strane, većina sudionika je Hrvate u Međimurju opisala kao “jalne” što je oblik zlobe i zavisti na tuđi uspjeh i tuđu sreću. Još jedna negativna osobina koju je spomenulo više sudionika je zadrtnost, pogotovo kod starijih ljudi i ljudi sa sela. Uz zadrtnost, nekoliko sudionika smatra kako su Hrvati u Međimurju manje direktni nego u nekim ostalim regijama u Hrvatskoj.

“Inače rekel bi da smo dosta zadrti, znači ono, Međimurci ne gledamo baš van okvira... Je, i dost smo jalni, znaš ono, dok je neko bolji, to ve onak općenito generaliziram preveć

malo Međimurce, odma nije dobro i tak, pogotovo je to izraženo na selima... Znaš kaj, radišni smo, možda nas je malo i to, ali fakat smo, kak god smo je to kak sam ve rekel jalni jen na drugoga ali bumo onak pomogli, imam dojam da smo dosta čak i složni kaj se tiče nekih stvari.” Vlado, Hrvat

“Pa ne znam, ima onak dve strane, po mojem... Fest smo sretni, mislim sretni, veseli, društveni, društvo je to, ono kaj se ide van, kaj se družī, ide na pijače, pive, sim tam. Ali pak s druge strane nikad nemo nekaj rekli kaj slučajno ne bi bilo nekaj, ne. Tipa nekve, nekve stvari kaj možda mi smatramo da su ne vreau, počnemo od posla i poslodavca i sim tam, do onoga kaj se dešava v državi i zapravo v gradu na kraju krajeva, po meni, nekak v Čakovcu, ne. Nekaj kaj vidimo, si znamo da je tak, ali nemo nikaj rekli, tiho bumo, samo treba delati, nikaj drugo.” Ivan, Hrvat

4.3.4. Hrvati o vrijednostima Roma

Većina sudionika hrvatske nacionalnosti nije imala pozitivno mišljenje o Romima u Međimurju. Neki su, kao i sudionici romske nacionalnosti, napravili razliku između “dobrih” i “loših” Roma, ali su smatrali kako ima više njih “loših”. Sudionici su najčešće smatrali kako je Romima u Međimurju bitno imati velik broj djece zbog primanja dječjeg doplatka. Vezano uz to, više sudionika je Rome okarakteriziralo kao “neradišne” ljude koji žive na tuđi račun. Također je više sudionika smatralo kako su Romi u Međimurju skloni novac trošiti na kocku. Sudionici su smatrali kako je dijelu Roma obitelj bitna, a dijelu nije. Jedina pozitivna karakteristika koju je spomenulo više sudionika je složnost unutar romske zajednice, na način da se Romi u Međimurju drže zajedno i međusobno si pomažu. Od svih sudionika, samo je jedan sudionik imao pozitivno mišljenje o Romima u Međimurju, pogotovo o mlađim generacijama Roma.

“Veliki postotak njih radi probleme nama, a imaju olakšice, ja mislim da to Međimurce najviše smeta. Da ništ ne delaju, a dobe pare, a za tolko isto novci, tipa neko bude, neko mora delati, ne. A on tam dobiva dječji doplatak, socijalnu, neke vaučere, a hoda v kazino, ne. To mislim da je najveći trn u oku našim Međimurcima...” Vlado, Hrvat

“Kaj sam ja doživljavao njima je najbitnije da imaju čim više dece... Na prvom mestu im je sigurno novac, da imaju čim više dece, dobro ne svi, recimo 75 posto njih, škola im opće nije bitna, bar kaj sam ja doživljavao s njima v školi, v školi nit nisu nekaj hodali, neki su išli v školu sam kaj budu jeli zabadav... Da se čim prije ožene i da imaju decu, za ono kaj sam ja doživljavao, nebrem reći da su svi takvi, ali...” Bruno, Hrvat

“Znači, evo ve iskreno, ove Rome kaj znam, koje bi ja nazval i podjelil na jako grdi način dobri i loši, dobri Romi mare za familiju fest, isto ono, znači ono, familija sve, prvo deca, prvo ovo, prvo ono, sve detetu daj, odgajanje. Onda imaš i loše Rome, di vidiš ono, da totalno zanemare dete, i onda ta deca po parku luduju, i ne znam kaj sve ne.” Krešimir, Hrvat

“Ima ovih kaj sam pred dućanom su s pivama, normalno kak i kod nas. A ima i ovih koji se dosta trude i kaj kredita si jemleju, delaju hiže, stvarno ljudi ono, katnica i novogradnja i renovacije. I vele čak dosta njih da neće već od četiri, pet dece, da se teško brinuti, da nećeju socijalnu pomoć jemati. Ime, dosta ih je zaposleno, ovi mladi oko 20, 30 godina, oni su skoro svi zaposleni, bogami. Nisu ovak, nisu loši, vrede dečki, stvarno su ono, oke su ljudi, nisu loši. Puno bolje pomažeju si jedni drugima nego to funkcionira pri Međimurcima, Zagorcima.” Jurica, Hrvat

4.4. Odnosi sa susjedima i međuetnička prijateljstva

U ovoj tematskoj cjelini nastojalo se vidjeti kakve odnose sudionici imaju sa svojim susjedima, kolika su česta prijateljstva između Roma i Hrvata, te kako uopće okolina gleda na to, a kako sudionici gledaju i razmišljaju o tome.

Na pitanje kakve odnose imaju sa susjedima, sudionici romske i hrvatske nacionalnosti davali su dosta različite odgovore. Većina sudionika romske nacionalnosti (N=8) je vrlo zadovoljna odnosima koje imaju sa susjedima, dok su dva sudionika rekla kako imaju neki neutralni odnos sa svojim susjedima. S druge strane, od sudionika hrvatske nacionalnosti, samo troje njih ima dobre odnose sa susjedima, dok su ostali neutralni ili uopće nemaju odnose sa svojim susjedima.

Od svih sudionika, samo troje sudionika romske nacionalnosti ima susjede Hrvate, te s njima imaju dobre odnose. Na pitanje ima li razlike između susjeda Hrvata i susjeda Roma je ponovno vidljiva razlika između sudionika romske i hrvatske nacionalnosti. Većina sudionika romske nacionalnosti misli kako nema razlike, dvoje njih misli da bi zbog predrasuda od strane Hrvata bili gori, a jedan sudionik misli kako bi se on bolje slagao s Hrvatima da su mu susjedi. Kod sudionika hrvatske nacionalnosti četvero njih misli da su gori odnosi između susjeda Hrvata i susjeda Roma, četvero njih misli da s vremenom nema razlike, ali da su na početku izražene predrasude, jedan sudionik smatra da to ovisi od osobe do osobe, dok se jedan sudionik nije izrazio po tom pitanju.

“Ima, ima tu razlike. Neki Hrvati ne podnose Rome baš da žive kao susjedi.”
Mladen, Rom

“Da. Bolji su, ako bi ja živio na primjer u selu i meni je susjed... U selu živim i susjeda imam većinskog naroda onda su odnosi bolji.” Željko, Rom

“Definitivno mislim da postoje predrasude, ali isto tak mislim da ak se nikaj ne dešava, znači ak su Romi dobri susedi i Hrvati dobri susedi jen prema drugome, da tu nema, ono, da fakat ne bude nikakvih problema, ne. Al imam nekši osjećaj da ako Romi onda zaj*** jenput da budu Hrvati odma – to zato jer ste Romi, jer ste Cigani... Puno duže se pamti, definitivno, pa to su predrasude, to je jednostavno ljudska biologija očito kaj si prema manjini tak...” Krešimir, Hrvat

“Imam za primjer, moj brat ti inače živi kod cure v Kuršancu i živi inače obitelj Roma tam, mislim tam su blizu i Romi, ne. Al baš v toj ulici žive četiri obitelji Roma, ne. I prvo ti je bilo onak malo, jesu Romi ovo ono, kaj bu ve. Ispostavilo se da je baš dobra obitelj. Tak da na početku svi mi imamo neke predrasude.” Vlado, Hrvat

“I ve čul je [poznanič] da polek se prodavle hiža, s leve strane, kao čul je Rom bude kupil, on je kupil... Onda s desne strane, pak se prodavala hiža, čul je da budu Romi

kupili, kupil je i tu hižu. I onda se Rom doselil prek... Ali ispostavilo se da ne, da nemaju s njima nikakve probleme.” Jurica, Hrvat

“Bili bi (drukčiji odnosi) sto posto. Vjerujem da se ne bi složili u ničemu, kakav način Romi žive. Tu su i fešte i svašta nešto, znači buka u pola noći i takve stvari, mislim da, to se ne bi nikome dopalo od naših ljudi Hrvata.” Dario, Hrvat

Na pitanje koliko je često da Hrvati i Romi budu prijatelji, odgovori su se ponovno bitno razlikovali između sudionika romske i hrvatske nacionalnosti. Od sudionika romske nacionalnosti svi osim jednog sudionika su izjavili kako nije rijetko da Hrvati i Romi budu prijatelji, a čak i sudionik koji misli da to nije često ima prijatelje Hrvate. S druge strane, svi sudionici hrvatske nacionalnosti, osim jednog, smatraju kako je vrlo rijetko da Hrvati i Romi budu prijatelji, iako polovica njih ima romske poznanike. Nekoliko sudionika romske nacionalnosti je primijetilo razliku između danas i prije, na način da je danas češće da Romi i Hrvati budu prijatelji. Također, nekoliko sudionika romske nacionalnosti je primijetilo da je Romima koji nemaju prijatelje Hrvate čudno vidjeti Roma koji je prijatelj s Hrvatom i da su čak ljubomorni na takav odnos. Također, više sudionika romske nacionalnosti smatra kako je često Hrvatima čudno vidjeti prijateljstvo između Roma i Hrvata zbog toga što na Rome gledaju negativno. Polovica sudionika hrvatske nacionalnosti smatra kako bi Hrvati na prvu bili skeptični prema takvom prijateljstvu, a da bi neki, pogotovo stariji, to jako teško prihvatili.

“Oni nekak onda naše Rome, šta ja znam, cijene nekak niže. Kao mi, romska naselja, mislim, mi Romi Hrvate prije prihvatimo nego oni nas. Negdje, primjer, ako smo negdje na pijači ili u društvu, bilo gdje, mi bi se prije pozdravili s njima nego oni s nama.” Bojan, Rom

“Pa sad ima malo više toga, više nego prije... I ve kak vidim, ne, omladina ta, to je milina s ovim vašima. Dosta se druže, baš je ok... To je normalna stvar sad. Prije je bilo malo ono, joj pa ti si Rom, pa daj.” Dejan, Rom

“Mislim da je mali postotak, ali baš zbog toga, zbog tih predrasuda. Ne zato jer neko misli...ne zato jer se ne bi slagali, slagali bi se, zato jer oni isto razmišljaju kak i mi...”

Primjer, znači dva roditelja, jen je Rom dopela svoje dete tak v park i jen Hrvat dopela dete, ne. Ja ti garantiram da ti ne bude dal Hrvat, tak pustil dete da se igra s Romima. Rekel bu ne nejadi tam, sto posto bu se to dogodilo.” Vlado, Hrvat

“Iskreno, v današnje vreme jako teško da budu Hrvat i Rom prijatelji. Zakaj? Zato kaj su si Romi napravili takvu reputaciju od početka i svaki građanin ih više nemre videti i više ih nemre trpeti, ne samo zbog njihove reputacije nego i zbog države, jer država njima sve daje, a nama nikaj.” Ljubo, Hrvat

4.5. Percepcija međuetničkih brakova

Ovdje su se nastavila pitanja na tragu prošle tematske cjeline te su postavljena pitanja o učestalosti međuetničkih veza i brakova, te mišljenju sudionika i okoline o međuetničkim vezama i brakovima.

Polovica sudionika hrvatske nacionalnosti ne zna ni za jedan primjer braka ili veze između Roma i Hrvata. Ostali sudionici znaju ili su čuli za neke primjere, ali također smatraju da se to vrlo rijetko dešava, uz iznimku jednog sudionika koji smatra da se to događa relativno često. Iako samo jedan sudionik negativno gleda na takve veze ili brakove, većina sudionika smatra kako bi Hrvati negativno gledali na to. Samo jedan sudionik smatra kako bi Romi gledali negativno na takav brak ili vezu, dok više njih smatra kako Romi na to gledaju pozitivno.

“Ne znam, mislim da su to dvije različite kulture, evo, dva različita naroda, mislim da to nije pametno. Zapravo samo ako, ne znam, žena ili muškarac se oće maknuti od toga načina života pa onda. Ali da bi prvenstveno žena otišla van, a ne žena naša, Hrvatica, ušla u romsko naselje, romski život zapravo.” Dario, Hrvat

“Kak gledaju? Gledaju nekak čudno, govori ljudi kao zel si je Cigana ili Ciganicu, ali preveč ljudi osuđuju prije nego upoznaju... Gledaju još čudno na to sve, ne prihvaćaju, nije baš da prihvaćaju takve stvari... A i Romi dost čudno gledaju, a primjetil sam da kod njih ima, pokušavaju ka se oženiju z našima, ka se ipak malo to izmiješa, ne, te dvije kulture, ka se socijaliziraju bi se reklo, ka se uspeju maknuti s te ludnice njihove.” Jurica, Hrvat

S druge strane većina sudionika romske nacionalnosti (N=8) smatra kako su takvi brakovi ili veze dosta česti. Četvorica sudionika su bili ili jesu u vezi ili braku s Hrvaticom. Sudionici romske nacionalnosti su uglavnom smatrali kako bi romska strana to vrlo lako, čak i pozitivno prihvatila, dok bi hrvatska strana, barem na početku, imala predrasude oko takve veze ili braka, što su sudionici potkrijepili vlastitim primjerima.

“I ja sam u tom braku, ja imam Hrvaticu za ženu... S njene strane sad, bilo je par problema. Bilo je i problema i to, policije, pa onda su mi branili da je vidim, onda poslije su mi opet dopustili. Prvo su bili protiv, pa poslije, vidli su da nema kraja, pa su pristali... Pol godine sigurno samo problemi. Zato jer sam Rom, ono, poslije su to prihvatili, sad je okej sve.” Leon, Rom

“Ja sam imao isto, dvije godine sam bio s vašom. Ali su bili roditelji protiv, i tak, tako da smo se razišli.” Dejan, Rom

“Opet, to je kod nas onda nekak, mi znamo da je teško doći do toga da bi Rom mogao oženiti Hrvaticu... Prihvatili bi ju [Hrvaticu], ne znam, kao da je došla neka kraljica.” Bojan, Rom

4.6. Školovanje

Ova tematska jedinica fokusirala se na iskustva u školovanju i zajedničkom školovanju Roma i Hrvata. Od sudionika romske nacionalnosti troje njih nije završilo osnovnu školu, troje ih je završilo samo osnovnu školu, dok je četvero njih završilo srednju školu. Usporedno, svi sudionici hrvatske nacionalnosti završili su srednju školu.

Svi sudionici uglavnom imaju pozitivna sjećanja na školu, osim jednog sudionika romske nacionalnosti koji ima dosta negativnih sjećanja. Svi sudionici romske nacionalnosti su išli u školu ili razred s hrvatskom djecom, te su svi izjavili kako su se romska i hrvatska djeca družila skupa, iako je jedan sudionik govorio o odvojenim razredima. S druge strane, većina sudionika hrvatske nacionalnosti išla je u školu ili razred s djecom romske nacionalnosti, te su također izjavili kako su se romska i djeca družila skupa. Više sudionika je izjavilo kako se omjer romske i

hrvatske djece s vremenom mijenjao tako da je školu pohađalo sve više Roma te njihovu osnovnu školu danas pohađaju gotovo isključivo romska djeca.

“Jer i učitelji, a i roditelji, ne od Roma, neg od Hrvata, razliku su radili, znaš. Nisu dali da bude Hrvat s Romom u razredu i tak. Uvijek su radili nekakve razlike, tak da djeca se... I da žele da se djeca uče, nemru se učit jer ne dozvoljavaju da budu sa Hrvatima, da se nauče malo bolje pričanje i tako dalje, ne mogu, jer ne dozvoljavaju...Najviše roditelji su to.” Mirko, Rom

“Uhhhh, negativna [iskustva] imam do jutra da ti pričam, me razmeš...S prijateljima, počeli su malo ponekad ponižavat, ne, i ja to nisam trpio i opet svađa.” Dragan, Rom

“Sad ima 0,5% učenika većinskog naroda u školi... Svi su se odselili u Varaždin, [mjesto I] i [mjesto II], jer nisu više šteli, tak da... Imaš 98% romske djece danas. Još generacija 93./94. tada je bilo ja mislim više čak Hrvata, većinskog naroda, 60%.” Željko, Rom

“Mene su isto naklepali kaj mi je srce stalo, mislim neje mi srce stalo, nisam mogel disati... To je bilo ono od prvog do četvrtog razreda, a ve ne znam, osam, devet let sam mel. Al se zmislm točno, došel je jen na mene, ne znam točno kaj, i onda me počel boksat tu. Nesam mogel dihati, i taj lik je već mel nekoliko problema i onda su ga izbacili s škole, to mi je bilo fest žal. Mislim, išel je on na mene i se jasno, al on je mel problema v obitelji, to sam kasnije tek skužil.” Filip, Hrvat

“Meli smo mi miješane razrede, ne. Al bilo ti je A,B,C. A razred ne znam, od dvajst nas ti je bilo četiri roma, B razred isto tak, a C razred je bil celi romski. Da su toga C razreda pomešali s nama možda bi to bilo malo bolje.” Jurica, Hrvat

“Družili su se svi sa svima, ali većinom su Romi provocirali, zaj***, prijтели i tak... Jenput je pun kombi Roma došel se biti s nekim v školi, neko se s nekim bil, valjda je jen Rom bil v pitanju, ovaj je odma zval svoje i došli su celi kombi.” Bruno, Hrvat

“Mene je navek strah bilo ulazak v školu zato jer došel bi, onda malo čekaš, ne puštaju te nutra. Škola nije puštala, puštali su dve minute prije, onda si čekal i navek su nekakva sr*** bila... Grupa Roma bi navek išla jednoga je*** i navek sam si mislil sam kaj ne mene, sam kaj ne mene.” Filip, Hrvat

4.7. Radno iskustvo

Od ispitanih sudionika svi trenutno rade ili su do nedavno radili. Ni jedan sudionik hrvatske nacionalnosti nije imao problema s pronalaskom posla, samo je jedan imao problema s pronalaskom posla u struci, dok su neki sudionici romske nacionalnosti rekli kako im je duže trebalo da pronađu posao. Svi su zadovoljni s trenutnim poslom koji imaju, no nekoliko sudionika romske nacionalnosti je izjavilo kako je doživjelo neugodnosti na poslu zbog činjenice da su Romi. Usprkos tome, svi sudionici imaju dobre odnose s kolegama na poslu, a neki su i na poslu upoznali prijatelje s kojima se druže i van radnog vremena.

“Pa manje više dosta dobro... Zato što u međuvremenu stekneš i znanje i sve to, tako da nebreš onda sebe spustiti na neki način, ne dozvoljavati previše nekom sad, neki pojedinac da se** po tebi zato što si ti sad Rom, a on je Hrvat.” Bojan, Rom

“Lepo je, odlično. Dok radiš, dok znaš raditi neki posao, to je to... Ja sam u odličnom stanju sa njima, znači ono, dok je zaj*** je zaj***, dok je ozbiljno je ozbiljno, mora se znati opet neka distanca i to je to... Uglavnom je sve u redu, nikakvih problema.” Dejan, Rom

“Pa, evo, mogu reći mlada ekipa je, budući da je to fizički posao, zahtijeva i stručnost, ali je i fizički posao jer radimo s pacijentima. Ali mlada ekipa, dobri odnosi, družimo se i van posla, tako da, eto, jako dobre odnose imamo.” Dario, Hrvat

4.8. Percepcija problema i promjena tijekom vremena

U ovoj tematskoj jedinici nastojalo se saznati o percepciji problema Roma u Međimurju – koji su to glavni problemi, te jesu li se oni tijekom života sudionika promijenili.

Najviše sudionika hrvatske nacionalnosti smatra kako je glavni problem Roma u Međimurju teži pronalazak posla, zatim predrasude s kojima se suočavaju i siromaštvo u kojem žive. Iako sudionici hrvatske nacionalnosti smatraju kako je teže dobiti posao kao Rom, dio njih smatra kako većina Roma ni ne želi raditi. Sudionici romske nacionalnosti također smatraju kako je problem Roma u Međimurju diskriminacija prilikom traženja posla. Još neki učestali odgovori bili su teže dobivanje kredita, loše obrazovanje, zabrana ulaska u noćne klubove, problemi s ovisnošću i loši uvjeti života u naselju. Također je više sudionika spomenulo kako je problem što se zbog problematičnog ponašanja pojedinaca na sve Rome gleda na jednak način. Dvoje sudionika romske nacionalnosti odlučilo je preskočiti ovo pitanje.

Sudionici hrvatske nacionalnosti vrlo su podijeljeni o tome jesu li se problemi s kojima se romsko stanovništvo u Međimurju susreće promijenili kroz njihov život – četvero njih smatra da je situacija gora, troje njih smatra da je bolja, a troje ih smatra da je situacija ostala ista. Sudionici romske nacionalnosti bili su nešto pozitivniji, petero njih smatra kako je romska situacija danas bolje, dok je petero njih neutralno. Većina sudionika smatra kako neka pozitivna promjena je to što danas Romi u Međimurju češće rade nego što je to bio slučaj kad su oni bili mali.

“Problem je u tome što smo mi u jednom začaranom krugu i da mi u začaranom krugu nemamo neki izlaz... Znači mi smo tu zatvoreni kao jedan plastični balončić, i taj balon nema nikakav izlaz, da bi imali neke opcije idemo sad svi raditi... A ne da idemo svi mi sad krasti, idemo piti.” Željko, Rom

“U nekim firmama, na primjer [mjesto III], imaš tam isto tak, metalna firma, tam ne primaju Rome, koji god Rom dojde ništa. A u nekoj firmi imaš samo Romi di rade.” Leon, Rom

“Od [romsko prezime] s [mjesto IV], on isto, ni ne znam kakvo je prezime imal, nisu mu dali kredit. Onda si je promijenil u [hrvatsko prezime] i dobil ga je... Odma si drukčiji, zašto nemam pojma... Radi tih prezimena nebreš niti posel si najti, a i dok radiš ne možeš izvadit kredit, ne daju ti.” Mirko, Rom

“Dok na primjer sam išao par put u dućan, gdje me još nisu poznavali, znači posmatraju te da vidi budeš nešto uzeo ili nešto slično, baš te posmatra i vidiš i osjetiš. Ja to jako dobro osjetim.” Nikola, Rom

“Imam jednu ekipu koju radimo na fuš, odradili smo fuš perfekt... Mi smo to rešili, platilo je čovjek, ajde dečki idemo malo. I ništa, dolazimo tu u [noćni klub] u Čakovcu, a bili smo trijezni, nismo bili pijani, mi dok radio taj posao nismo pijani... Pa idemo sad malo tu na par piva, spijemo, pak onda didemo. Ne, nisu nas pustili nutra, na ulazu čim smo došli došel je zaštitar dečki ne možete nutra. Ja sam ga pitao zašto, nije htio reći... Samo su šutjeli, reko dečki vi, ali nisu htjeli reći Cigani ili Romi, ne možete, imate zabranu. Od koga, zašto? Onda je zvao policiju, on je zvao policiju, došla policija, policija je isto rekla dečki ajde, razlaz odavdje, ne možete ući unutra.” Mario, Rom

“Možda traženje posla, zbog predrasuda, teško si je najti posel, onda ih vjerojatno zaj*** na poslu ak nekaj nestane i takve stvari, al mislim da dosti njih ni neće delati, tak da.” Bruno, Hrvat

“Pa ne znam, stanovanje, loši uvjeti stanovanja, neimaština... Obrazovanje, to im je dosta loše, kad nisu stekli tu naviku, ne znam, slati djecu u školu, znači ostvarivati si nekaj svoje.” Dario, Hrvat

“Mislim da, tipa kroz tih dvajst i nešt let kaj ja sam star, jako puno, veliki postotak njih je počelo delati, ne. Al isto je problem kod poslodavca, čim vidi da Rom dolazi na razgovor, da automatski ga, znaš ono, kak bi rekel, osuđuje.” Vlado, Hrvat

Svi sudionici hrvatske nacionalnosti su izjavili kako su generalno zadovoljni životom u svojem mjestu i Međimurju. Kao najveće prednosti najčešće su navodili da je život miran, da se osjećaju sigurno, da svi sve znaju i da im je sve što trebaju vrlo blizu. Kao neki od nedostataka života u Međimurju navedeni su nedostatak noćnog života, nedostatak igrališta i niske plaće.

Sudionici romske nacionalnosti bili su puno nezadovoljniji sa životom u svojim mjestima. Njih četvero nije zadovoljno životom u svojem naselju, dok se dvoje njih nije željelo izjasniti, što također implicira određeno nezadovoljstvo. Četvero sudionika je zadovoljno životom u naselju, s time da je troje njih iz romskog naselja I, što je i ukupan broj sudionika iz tog naselja, dok je samo jedan sudionik iz romskog naselja II zadovoljan životom u svojem naselju. Na temelju toga se može primijetiti kako kvaliteta života ipak dosta varira od naselja do naselja, što su potvrdili i sami sudionici. Kao neki od glavnih nedostataka spominjana je buka po noći, loša infrastruktura i sitni kriminal.

“Ja sam zadovoljan, meni je lepo v Međimurju i planiram tu ostati, ne, tu delati i tu živeti. A kaj bi promjenil? Pa ne znam, dosta su male plaće v Međimurju, ne, ovisi od sektora do sektora, ve govorimo općenito, bilo bi bolje da ljudi imaju veće plaće, veću neku finacijsku moć.” Vlado, Hrvat

“Minus je to kaj je blizu romskog naselja koje, znači, luduje. Klavijature koje rokaju celu noć, na najjače valjda pojačano. Di se čuju rafali, di sako malo sam znal tirati Rome s grunta van, znači mogel sam ga komotno na gruntu udarit s lopatom, bilo čim.” Ljubo, Hrvat

“Pa ono, sad, ljudi dok piju, hoćeš izaći van malo, pa te ov zaj***, pa te ovaj, pa dođe do bitke, do svađe, policija, ovo, ono. Ili po noću ideš spavat, ako imaš dijete onda je još gore, sad oni puštaju muziku do kasno u noć, do jedan, do dva. To su neki problemi, pucnjava i to, u kasne sate isto pucaju.” Mirko, Rom

“Asfalt tu isto smeta, hoćeš kupit novu patiku, pa pada kiša, pa ideš po blatu, to je katastrofa onda... Nema tu dobrih stvari nikakvih, tu nema budućnosti, ma da i cijelo naselje radi neće biti budućnosti.” Leon, Rom

“Nije lepo ovdje živeti. Muzika glasna, v pol pet se moraš budit, ideš na posel, a oni sebi zvučnike one kupiju, muzika do daske i celu noć... Policija dojde ko da, ono, dobro da oni još ne pojačaju tu muziku.” Dragan, Rom

4.9. Medijski prikazi

Na pitanje o tome što misle o načinu na koji mediji prikazuju Rome, sudionici romske nacionalnosti imali su podijeljena mišljenja. Dio sudionika je smatrao da su mediji realni u prikazivanju Roma, dok je dio sudionika smatrao kako su mediji pretjerano negativni. Jedan sudionik romske nacionalnosti odlučio je preskočiti ovo pitanje. Kao prijedlog što bi se moglo više prikazivati, nekoliko sudionika je spomenulo da bi se mogao prikazati stvaran život u romskim naseljima. Sudionici hrvatske nacionalnosti smatrali su kako mediji Rome prikazuju pozitivno, čak pozitivnije nego što to zapravo jest slučaj, dok je dio sudionika smatrao kao Romi nisu popraćeni u medijima i kako se o njima premalo piše i izvještava. Samo jedan sudionik je smatrao kako su mediji negativni kod izvještavanja o Romima.

“Ve ak govorimo o medijima kak su televizija, RTL, ovo ono, mislim da oni opće nemaju sliku kak žive ljudi tu v Međimurju, nego ono, znaš, dojde jenput tam, mali Romi skaču oko njega i svima njima ih je žal i misle kak je njima teško. Opće ne vide sliku kak je tu ljudima okolo di oni rade probleme.” Vlado, Hrvat

“Pa ne prikazuju se, to je je stvar, ne prikazuju se. Ak se nekaj desi, krađa, nekaj, nikad ne pišeju da je Rom, a zna se da je bil on. Tak da zapravo sve kaj prikazuju prikazuju da su Međimurci to napravili, a zapravo se zna ko je napravil. Jedino ak su prikazani su dok je, ne znam, možda neko nekvoga uspjeha mel s romske zajednice.” Ivan, Hrvat

“Mi Romi nismo tak, kak da ti velim. Više su oni Hrvati krivi nego mi. Jer oni svoje grijehe i kaj delaju staviju ispod klupe, me razmeš. A mi kaj delamo na klupu.” Dragan, Rom

“Govore samo o problemima Roma, kaj delaju Romi, krađe, svade, nesreće.” Mladen, Rom

4.10. Identitet Roma

Sudionici hrvatske nacionalnosti su bili dosta podijeljeni oko toga kako se Romi osjećaju oko toga što su Romi. Otprilike podjednak dio sudionika misli kako se Romi ponose zbog toga, dio smatra kako se nekad i srame, a dio smatra da se ovisno o situaciji i ponose i srame. Većini sudionika romske nacionalnosti nije bitna činjenica da su Romi, ni o tome puno razmišljaju. No ipak je više sudionika romske nacionalnosti izjavilo kako postoji određeni sram ispred Hrvata zbog straha od odbacivanja.

“Ima ponos, to je samo drugo ime Rom i Hrvat, to je sve ljudsko. Ne vidim razliku, svi smo mi isti.” Nikola, Rom

“Imam brata, isto tako. Brat mi je po nacionalnosti Hrvat, a ustvari je Rom, samo je tako izjavio na matičnom uredu. Sad njemu piše da je Hrvat, a ustvari je Rom.” Leon, Rom

“Sram ga je, bude išao u Hrvate, u društvo njihovo, a možda te budu vrijeđali, ponižavali i tak dalje... Ne znaš kak reagiraju baš.” Mario, Rom

“Imaju srama, da, definitivno. Ovi dobri Romi kaj su uspjeli, sram ih je. Pa menjaju ti prezimena, stalno mijenjaju. Pa ov ti se ne preziva [hrvatsko prezime], on ti se preziva [romsko prezime]... Dobil je kredit tek dok je, i otprl je firmu isto, tek dok je promenil prezime. Banka mu je ne vjerovala.” Krešimir, Rom

4.11. Odnos prema politici

Od sudionika romske nacionalnosti, sve osim jednog politika ne zanima te ju ne prate, dok većina sudionika hrvatske nacionalnosti ne prati politiku, ali ipak većina njih izlazi na izbore. Većina sudionika romske nacionalnosti smatra kako Romi u velikom broju izlaze na izbore, te su se s tim sudionici hrvatske nacionalnosti složili, no dio ih smatra kako Romi, iako glasaju, zapravo ne prate politiku. Također, većina sudionika smatra kako situacija Roma u Međimurju barem dijelom proizlazi iz politike ljudi na vlasti, te da bi se s boljom politikom položaj Roma mogao poboljšati. Iako vjeruju da bi se s boljom politikom situacija mogla poboljšati, više sudionika ne vjeruje političarima ni politici. Nitko od sudionika ne smatra da se izbori održavaju na nepošten način.

“Nekih 70%, 80% izlaze [Romi] izlaze, al to ti je samo za radi forme, daje taj glas. A sad politiku ti baš ne pratim, nemam niti vremena, radim od dana do mraka.” Mario, Rom

“Da ima volje, pa da se trudi malo i da ne stavlja u svoj džep već da uloži u naselje pa onda bismo imali. Ali samo što neće, oće zaradit za svoj džep samo, ništa drugo.” Leon, Rom

“Mislim da je najviše politika odgovorna kaj se toga tiče. Zato jer se niš nije poduzimalo godinama, tek sad dok se tih par grupi napravilo na fejsu, pa prosvjedi da bude bolje, al niš se nije promenilo, mislim da je još gore. Mislim da su ta naselja prevelika da bi se sad kaj moglo menjati, nebreš ti zrušiti celo naselje pa novo napraviti.” Bruno, Hrvat

4.12. Prijedlozi za poboljšanje života

Kao prijedlog za poboljšanje života Roma sudionici romske nacionalnosti su najčešće spominjali kako bi bilo bolje da se što više Roma zaposli, i da im se da prilika za rad. Više sudionika romske nacionalnosti je spomenulo kako bi riješili manjak sadržaja u naselju otvaranjem teretana, igraonica, vrtića i građenjem igrališta. Još jedan česti odgovor bio je izgradnja betoniranih cesti i pješačkih prijelaza u naseljima. Kod sudionika hrvatske nacionalnosti je također najčešći odgovor bio da se što više Roma zaposli i obrazuje. Zatim su prijedlozi još bili bolja kontrola davanja socijalne pomoći, više rada s romskom i hrvatskom djecom u školama te legalizacija kuća.

Kao prijedlog za poboljšanje suživota između Roma i Hrvata, sudionici su kao i za prethodno pitanje predložili da se Romi čim više zaposle pa da će se to odraziti i na kvaliteti suživota. Zatim je više sudionika romske nacionalnosti predložilo da bi se Romi više trebali seliti u sela i gradove te živjeti skupa s Hrvatima pa da bi onda i suživot postao bolji.

“Otvorio bi negdje da ovi dečki mladi izlaze, djeca, neku igraonicu, ne znam šta. Za starije bi otvorio neku teretanu, nek vježbaju, bilo šta samo da ljudi ne stvaraju probleme nego ima šta raditi, da se igraju i to... Mijenjao bi, asfalt bi stavio.” Leon, Rom

“Rad i to je to. Radi, imaj, pa ćeš sve imati. Kužiš, u radu je spas kako se kaže. I to ti je to... Znači imaš, dostigneš nešto u životu, imaš, vidiš. A kako se kaže, dok imaš doći ćeš i u dobro društvo.” Mario, Rom

“Prvo saki koji je radno sposoban nek ide delat. Nekima bi ukinul socijalnu jer nemaju... Mislim da je najlakše doma štancati decu i imati socijalnu veću nego mi. To prvo, drugo nek se legaliziraju sve kuće, ako mi moremo moreju i oni, isto su tak stanovnici Međimurja a 99% njihovih kuća je nelegalizirano, delaju hiže di oćeju v naselju, niko to ne kontrolira. To, obavezna osnovna škola, ako ne završi osnovnu školu nema pravo na ništ. Jer mislim da saki more završiti osnovnu školu.” Bruno, Hrvat

“Znači ako ih upisuješ u osnovnu školu grupirati ih po razredima. Ne grupirati, krivo sam rekel, odgrupirati. Nesmeju biti v grupi. Znači dva Roma v jen razred, dva Roma v drugi razred. Ako ih dojde deset dva po dva v razrede, nema grupica. I staviš ih da sedi jen tam, jen tam.” Krešimir, Hrvat

Na pitanje što bi Romi mogli naučiti od Hrvata, većina sudionika hrvatske nacionalnosti dala je slične odgovore. Među najčešćima bilo je da bi se Romi od Hrvata mogli naučiti boljem obrazovanju i većoj radišnosti te boljem ponašanju. Kao najčešći odgovor za što bi Hrvati mogli naučiti od Roma, sudionici hrvatske nacionalnosti spomenuli su zajedništvo koje Romi pokazuju. Usporedno, ni jedan sudionik romske nacionalnosti nije spomenuo zajedništvo, već je kod njih najčešći odgovor bio da bi Hrvati od Roma mogli naučiti romski jezik. Na pitanje što bi Romi od Hrvata mogli naučiti najčešći, odgovori su bili bolje obrazovanje i hrvatski jezik.

“Pa definitivno tu zajednicu Hrvati od Roma... A Romi od Hrvata, pogotovo od Međimurci, da sam treba delati, u radu je spas.” Ivan, Hrvat

“Romi za Hrvate, to za posel, da se more delati, da se mora delati ak očeš pare v životu... A Hrvati Roma, pa velim, nekak to da se drže jako skupa, kak god, iz kojega razloga, ne znam zakaj, kaj točno ih drži tak skupa, ali i mi bi trebali možda u nekim situacijama malo bolje držat se skupa.” Vedran, Hrvat

“Obrazovanje, ugledati se na Hrvate jer više Hrvata ide na faks i u srednju školu, možda to malo...Kod njih mi se sviđa to kaj partijaju, da su svi skupa, možda to malo, zajednicu nekvu...Možda to malo, kaj navčimo se zajedništvu nekom.” Filip, Hrvat

“Romi od Hrvata svašta, prvo školovanje, jer su inteligentni, jer su visoko fakultetski obrazovani i to. A Hrvat od Roma romski jezik, što ti bi itekako bilo dobro.” Željko, Rom

“Jedino Rom da nauči od Hrvata da bude bolji, al Hrvat od Roma ne može niš naučiti. Kaj bude naučil, da bude gori još?” Dragan, Rom

“Pa naš na primjer materinji jezik, kako mi pričamo njihov jezik tako i oni naš, to bi bilo idealno. Da vidiju kako je to, ne, dok griješimo mi sad na primjer taj hrvatski jezik ili kajkavski ili književni, malo imamo te greške, tjeskobe. Da vide koji je to osjećaj.” Mario, Rom

5. Analiza i rasprava

Sudionici romske nacionalnosti su u prosjeku dolazili iz većih obitelji od sudionika hrvatske nacionalnosti. Prosjek broja članova obitelji iz kojih dolaze sudionici romske nacionalnosti je 7,2 dok je za obitelji sudionika hrvatske nacionalnosti prosjek 4,3. Prema podacima Nacionalnog plana za uključivanje Roma obje brojke su veće od nacionalnog prosjeka, no ono što je u skladu s podacima je da su romske obitelji u prosjeku veće od hrvatskih i to za otprilike 2,5 člana po obitelji.

Svi sudionici romske nacionalnosti govore hrvatski jezik, a svi osim jednog, koji ga razumije, govore i bajaški jezik. Većina sudionika romske nacionalnosti hrvatski jezik počela je učiti u vrtiću, no dvoje sudionika je spomenulo kako su hrvatski jezik počeli učiti u školi što im je dosta otežalo praćenje nastave. S obzirom na to da je romska zajednica u Međimurju u pravilu prostorno izolirana od Hrvata, djeca do polaska u školu nerijetko znaju izgovoriti svega nekoliko rečenica na hrvatskome jeziku zbog toga što se u romskim naseljima govori isključivo bajaškim jezikom (Šlezak, 2013). Sudionicima romske nacionalnosti u pravilu je bitno prenijeti znanje oba jezika na svoju djecu, te je više njih primijetilo kako se hrvatski jezik sve češće čuje i koristi u romskoj zajednici.

Sudionici su uglavnom govorili o istim vrijednostima koje su bile naglašavane u njihovim obiteljima. Neki od učestalih odgovora bili su pristojno ponašanje, poštovanje drugih, obitelj i obrazovanje. Sudionici romske nacionalnosti često su naglašavali razlike unutar romske zajednice između Roma koji iskazuju problematično ponašanje i Roma koje su sudionici opisivali kao "dobre". Podijeljeno mišljenje Roma prema Romima sukladno je s postojećom literaturom (Šlezak i Šiljeg, 2020). Sudionici romske nacionalnosti su se kod pitanja o vrijednostima Hrvata većinom usmjerili na podjelu između Hrvata koji pokazuju otvorenu diskriminaciju prema Romima i onih koji se prema Romima odnose korektno. Također je više sudionika primijetilo regionalnu razliku između ponašanja Hrvata prema Romima, konkretnije između Varaždina i Čakovca, i to tako da Hrvati u Čakovcu pokazuju više diskriminacije. Kako bismo pokušali objasniti takve regionalne razlike potrebno je istaknuti kako je prema popisu stanovništva iz 2011. godine na području cijele Varaždinske županije živjelo svega 448 Roma. S obzirom na tako malen broj Roma za pretpostaviti je kako ne postoji toliko izražena prostorna segregacija

kao što je slučaj u Međimurskoj županiji. Samim time za pretpostaviti je da je uključenost Roma u društvo veća što zasigurno pozitivno djeluje na prihvaćanje Roma i romske zajednice, te smanjenje stereotipa i predrasuda. Sudionici hrvatske nacionalnosti su Međimurce najčešće opisivali kao radišne i društvene, no isto tako kao i jalne i zadrte. Sudionici hrvatske nacionalnosti su također Rome u Međimurju podijelili na dvije kategorije, a neke spomenute karakteristike su bile velik broj djece, niska zaposlenost i kockanje, dok je jedina više puta spomenuta pozitivna karakteristika bila zajedništvo unutar svoje manjinske skupine.

Sudionici romske nacionalnosti u prosjeku imaju dobre odnose sa svojim susjedima bez obzira na nacionalnost susjeda i s njima su zadovoljni, dok je samo troje sudionika hrvatske nacionalnosti zadovoljno odnosima koje imaju sa susjedima hrvatske nacionalnosti, te nitko od sudionika hrvatske nacionalnosti nije imao susjede romske nacionalnosti. Također postoji razlika u percepciji susjedskih odnosa između Roma i Hrvata. Sudionici romske nacionalnosti su većinom smatrali kako ne bi bilo razlike kad bi imali susjeda Hrvata, dok su sudionici hrvatske nacionalnosti smatrali kako bi odnosi, barem na početku, bili gori. Takvo razmišljanje često je i u ostalim državama Europe, pa tako više od 50% Talijana i Rumunja te više od 40% Čeha, Finaca, Mađara i Francuza ni bi željelo da imaju susjede Rome (Vitale i Claps, 2011). Slična razlika vidljiva je i u percepciji učestalosti prijateljskih odnosa između Roma i Hrvata. Sudionici romske nacionalnosti smatrali su kako su takvi odnosi česti, dok su sudionici hrvatske nacionalnosti smatrali kako je to vrlo rijetko. Razlika je vidljiva i kod percepcije međuetničkih brakova – većina sudionika romske nacionalnosti smatrala je kako su brakovi i veze između Hrvata i Roma u Međimurju česta pojava, te je više sudionika romske nacionalnosti i samo bilo ili jest u takvoj vezi ili braku, dok pola sudionika hrvatske nacionalnosti ne zna ni za jedan primjer takve veze ili braka. Zanimljiv je primjer sudionika romske nacionalnosti koji je bio u vezi s Hrvaticom, no zbog neodobranja njene obitelji ta je veza bila prekinuta. Sličan primjer dao je drugi sudionik romske nacionalnosti, koji je danas u braku s Hrvaticom, no njihova veza je također naišla na snažan i dugotrajan otpor od strane njene obitelji, te su njeni roditelji tek nakon više od pola godine prihvatili njihovu vezu. Većina sudionika romske nacionalnosti na takve brakove ili veze ne gleda negativno, te smatraju kako ni ostali Romi u Međimurju generalno na to ne gledaju negativno. Usporedno, većina sudionika hrvatske nacionalnosti također ne gleda negativno na brakove i veze između Roma i Hrvata, no smatra kako Hrvati u Međimurju često na njih gledaju negativno. Ono što je u skladu s literaturom je to da je socijalna distanca Roma prema većinskom

stanovništvu znatno manja nego većinskog stanovništva prema Romima (Šlezak i Šakaja, 2012). Takvi nalazi mogu se dijelom objasniti time što prema Romima postoje ustaljene predrasude i stereotipi koji doprinose većoj socijalnoj distanci, dok se s druge strane generalno može reći da Romi u Hrvatskoj vlastite odnose s većinskim stanovništvom vide dobrim ili barem relativno dobrim (Rašić i sur., 2020) te je stoga i socijalna distanca prema Hrvatima manja.

Od sudionika ovog istraživanja tek je četvero sudionika romske nacionalnosti završilo srednju školu, dok su svi sudionici hrvatske nacionalnosti završili srednju školu. Dobiveni rezultati u skladu su s dostupnim podacima Nacionalnog plana za uključivanje Roma prema kojem je za 85% Roma najveći stupanj obrazovanja završena osnovna škola ili manje od toga, tako da je uzorak sudionika romske nacionalnosti po stupnju najvišeg obrazovanja iznad državnog prosjeka. To se dijelom može objasniti činjenicom da su u istraživanje uključeni mladi ljudi kod kojih su, u usporedbi s prethodnim generacijama, ipak prisutni modernizacijski procesi i promjena značenja koji se pripisuje obrazovanju i radu (Boneta i sur., 2015). Također se takav stupanj obrazovanja može barem donekle objasniti pristranošću uzorka – s obzirom na to da se do sudionika došlo putem poznanika od poznanika od poznanika, postoji razumna šansa da su sudionici donekle slični istraživaču po pitanju sklonosti obrazovanju. Sudionici romske nacionalnosti iznadprosječni su i po pitanju zaposlenosti, 90% njih je u trenutku provedbe intervjua bilo zaposleno, jednako kao i postotak sudionika hrvatske nacionalnosti. Prema podacima Nacionalnog plana za uključivanje Roma na nacionalnoj razini je radno aktivno samo 20% Roma. Slična je situacija i u ostalim zemljama Europe, pa je tako postotak nezaposlenosti Romkinja u Rumunjskoj, Bugarskoj, Italiji i Španjolskoj značajno veći od nacionalnog prosjeka (Preoteasa, 2013). No ipak, iako je većina sudionika romske nacionalnosti zaposlena, kroz intervjue su sudionici spomenuli više primjera diskriminacije pri zapošljavanju i na poslu, bilo da se radi o tuđim ili vlastitim iskustvima, a to je nažalost u skladu s dostupnom literaturom (Šlezak, 2010). Konkretnije, više sudionika je spomenulo kako u Međimurju postoje tvornice koje ne zapošljavaju Rome. Isto tako više sudionika je spomenulo kako su na poslu doživjeli neugodnosti zbog toga što su Romi, većinski se radilo o neugodnim komentarima nekih od kolega koji su imali rasnu osnovu.

Najčešće spominjani problemi za Rome u Međimurju od strane sudionika hrvatske nacionalnosti bili su teži pronalazak posla, predrasude i siromaštvo. Sudionici romske nacionalnosti nadodali su, između ostalog, loše obrazovanje i loše uvjete života u naselju.

Navedeni problemi jesu neki od problema s kojima se susreću Romi u Međimurju (Šlezak, 2010). Još nešto što je više sudionika romske nacionalnosti spomenulo je stavljanje svih Roma u “isti koš”, odnosno percipiranje Roma kao homogene skupine dok stvarnost nije takva. Percipiranje vanjskih grupa kao homogenih u skladu je s postojećom literaturom (Rubin i Badea, 2007). Također se prema odgovorima može vidjeti kako većina sudionika romske nacionalnosti ne smatra kako je status Roma legitiman, odnosno smatraju kako negativna percepcija Roma nije opravdana. S druge strane, sudionici hrvatske nacionalnosti su većinski smatrali kako je negativna percepcija Roma barem donekle opravdana, najčešće zbog niskog obrazovanja i niske zaposlenosti. Kao pozitivna promjena koju je više sudionika primijetilo je to da Romi u Međimurju danas češće rade nego što je to bio slučaj prije, pogotovo mladi, i to u značajnoj mjeri. Sudionici hrvatske nacionalnosti bili su zadovoljniji životom u svojem mjestu nego što su to bili sudionici romske nacionalnosti. Veće nezadovoljstvo sudionika romske nacionalnosti može se povezati sa socijalnom uključenosti, odnosno socijalnom isključenosti – otežanom pristupu školovanju i ostalim javnim, zdravstvenim i socijalnim uslugama. Romi u Hrvatskoj u riziku su od socijalne isključenosti zbog visoke stope siromaštva, materijalne oskudice, visoke stope kućanstva s niskim intenzitetom rada te različitih oblika diskriminacije s kojima se susreću. Najveća prepreka u povećanju socijalne uključenosti Roma u Hrvatskoj je zadržavanja mladih Roma u sustavu javnog obrazovanja i kasniji pronalazak posla.

Odgovori sudionika o načinu na koji mediji prikazuju Rome bili su vrlo podijeljeni kod sudionika romske nacionalnosti – dio njih ne prati medije, dio njih smatra kako su mediji kod prikazivanja Roma realni, dok dio njih smatra kako su mediji kod prikazivanja Roma previše negativni. Sudionici hrvatske nacionalnosti smatrali su kako mediji Rome prikazuju pozitivnije nego što to jest slučaj, ili pak da se o Romima izvještava vrlo malo. Jedan prijedlog o čemu bi se moglo više izvještavati bio je da se bolje prikaže kako izgleda stvaran život u romskim naseljima.

Većini sudionika romske nacionalnosti nije bitno to što su Romi, ali neki sudionici smatraju kako Romi ponekad osjećaju sram ispred Hrvata zbog straha od odbacivanja. Bilo je spomenuto više primjera gdje su Romi promijenili svoje prezime, koje je bilo neko od tipičnih romskih prezimena, u neko hrvatsko prezime. Također su bili spomenuti primjeri gdje su Romi promijenili svoju nacionalnost iz romske u hrvatsku. Mijenjanje nacionalnosti i prezimena može se promatrati kroz prizmu individualne mobilnosti zbog toga što se nastoji negirati i izbjeći pripadnost svojoj grupi i pokušava se priključiti grupi višeg društvenog položaja, te takvi

pojedinci vjeruju u propusnost granica grupe. Pojava da Romi svoju nacionalnost mijenjaju u onu većinskog naroda nije prisutna samo u Hrvatskoj već u cijeloj Europi (Liegeois, 2009).

Većina sudionika ne prati politiku i nema povjerenja u politiku ni političare, iako vjeruje kako situacija Roma u Međimurju barem dijelom proizlazi iz politike. Nepovjerenje u tijela predstavničke i izvršne vlasti, te osobito u političke strane među mladima je vrlo visoko na nacionalnoj razini (Franc i Međugorac, 2015) stoga ovaj nalaz vjerojatno nije specifičan problem mladih Roma.

Prijedlozi za poboljšanje života Roma u Međimurju bili su da se Romi češće zapošljavaju i obrazuju, te da se izgradi potrebna infrastruktura i poboljša sadržaj u romskim naseljima. Za poboljšanje suživota kod sudionika romske nacionalnosti čest je odgovor bio da bi Romi mogli više naseljavati sela i gradove kako bi Hrvati i Romi imali više međusobnog kontakta. Iako to zvuči kao dobro i intuitivno rješenje, istraživanje Šlezaka i Šakaje (2012) pokazalo je kako u područjima svakodnevnoga kontakta, komunikacije i neposrednih osobnih odnosa s Romima ne dolazi do smanjenja ksenofobnih osjećaja. Prema hipotezi kontakta, samo kontakt ni nije dovoljan, već kontakt treba zadovoljiti više uvjeta kako bi došlo do smanjenja predrasuda (Aronson i sur., 2005). Uvjeti koji trebaju zadovoljeni su postojanje međusobne ovisnosti, zajedničkog cilja, ravnopravnog statusa, neformalnog kontakta, višestrukog kontakta i socijalne norme ravnopravnosti. Ono od čega bi bilo poželjno u praksi krenuti je povećanje neformalnog kontakta između Roma i Hrvata. Zbog prostorne odvojenosti neformalni kontakti između Roma i Hrvata su rijetki, a još su rjeđe kontakti višestruki. To bi se moglo poboljšati tako da se smanji prostorna izoliranost Roma, odnosno da Romi više naseljavaju mjesta u kojima žive Hrvati. Na taj način bi se lakše ostvarili i uvjeti međusobne ovisnosti i zajedničkog cilja, na primjer u vidu zajedničke brige i suradnje u različitim aktivnostima lokalne zajednice. Ono što bi zasigurno pridonijelo ravnopravnom statusu Roma i Hrvata je bolje obrazovanje Roma i veća zaposlenost, jer je danas situacija takva da Romi ako rade uglavnom rade nisko kvalificirane poslove. S boljim obrazovanjem više Roma bi obavljalo prestižne poslove i Romi bi češće bili dio javnog života zajednice, te bi samim time status Roma bio bolji.

Sudionici su u svojim odgovorima spominjali postojanje brojnih predrasuda prema Romima koje proizlaze iz načina života jednog dijela romske populacije. Međutim, u odgovorima većine sudionika romske nacionalnosti bila je izražena želja za boljom integracijom u hrvatsko

društvo koja nailazi na niz problema kao što je prostorna segregacija i neprihvatanje od strane Hrvata. Segregacija Roma nije specifična za Hrvatsku, već je postojana i u ostalim europskim državama s velikom populacijom Roma poput Češke, Slovačke i Mađarske (Messing, 2017). Kao zanimljiv i ekstreman primjer neprihvatanja Roma naveden je primjer čovjeka koji je kupio čak dvije kuće samo iz razloga kako se do njega ne bi doselila romska obitelj. Više sudionika hrvatske nacionalnosti dalo je primjer skepse i nepovjerenja prema romskim obiteljima kad su doselile iz romskog naselja u selo, iako su se s vremenom između Roma i Hrvata razvili prijateljski odnosi. Više sudionika hrvatske nacionalnosti spomenulo je kako bi bili skeptični prema susjedima Romima zbog načina života Roma, što se može promatrati na način da doživljavaju simboličku prijetnju u vidu prijetnje vrijednostima i vjerovanjima svoje grupe, na primjer odnosu prema obrazovanju i prema radu. Otpor prema smanjenju prostorne odvojenosti otežava kontakt između Roma i Hrvata, što je prema hipotezi kontakta osnovni uvjet za smanjenje predrasuda. Prema odgovorima više sudionika, kontakt nailazi na otpor od djetinjstva. Naime, u školama u koje su išli sudionici, a u koje idu i romska i hrvatska djeca, promijenio se omjer hrvatske i romske djece na način da u te škole ide sve manje hrvatske djece zbog toga što ih roditelji upisuju u škole gdje nema romske djece, ili ih ima vrlo malo. Uz to, više sudionika je spomenulo kako su u njihovim školama postojali odvojeni razredi u koje su išla samo romska djeca. Istraživanje Maričić i suradnika (2012) pokazalo je kako su među učenicima petih razreda osnovne škole već razvijene predrasude prema Romima. Kad se uzme u obzir činjenica da škole koje su prije pohađala i hrvatska i romska djeca polako postaju romske škole i da su predrasude prema Romima modelirane već u dječjoj dobi, postaje jasno kako je potreba za intervencijama za suzbijanje predrasuda u ranoj školskoj dobi sve veća. Isto tako, više sudionika romske nacionalnosti spomenulo je kako su hrvatski jezik počeli učiti tek u osnovnoj školi, ili pred kraj vrtića, te ako se nastavi trend odvojenih vrtića i škola, romskoj djeci će se dodatno otežati učenje hrvatskog jezika, te bi zbog toga bilo korisno za romsku djecu predškolske dobi osmisliti neku vrstu institucionaliziranog učenja hrvatskog jezika.

Odgovori više sudionika diskriminaciju prema Romima oslikali su primjerima poput tvornica koje ne zapošljavaju Rome, noćnih klubova gdje je Romima ulaz zabranjen, težeg dobivanja kredita te povećane pažnje od strane prodavačica prilikom odlaska u trgovinu. U istraživanju Škiljana i Babića (2014) koje je provedeno na području Podravine i Međimurja navedeni su još neki primjeri poput zabrane igranja nogometa na lokalnom igralištu te odbijanja

prodavanja nekretnina u selu Romima. Ovakvi primjeri potvrđuju raširenu i društveno prihvaćenu stigmatizaciju Roma te kao odgovor na to neki Romi, da bi se odmaknuli od svog romskog identiteta i diskriminacije koju taj identitet nosi, mijenjaju svoja romska prezimena u hrvatska prezimena i izjašnjavaju se kao Hrvati. Više sudionika je tome posvjedočilo primjerima te su nakon toga Romi zaista lakše dolazili do posla ili do kredita. To zasigurno ne pomaže boljitku slike o Romima zbog toga što onda pozitivni primjeri iz romske zajednice imaju hrvatska prezimena i hrvatsku nacionalnost, a svijest o postojanju pozitivnih primjera iz romske zajednice je vrlo bitan element za smanjenje predrasuda (Low Stanić, 2014). Takva ponašanja su dobri primjeri individualne mobilnosti zbog toga što se ne pokušava poboljšati status grupe, već se on negira ili izbjegava, te se nastoji priključiti drugoj grupi, što koristi samo tom pojedincu. Ta saznanja potencijalno se mogu iskoristiti kako bi se zajednicu informiralo o tome da problem prikrivanja romske nacionalnosti uopće postoji, da se objasne razlozi zbog kojih do toga dolazi, te da se ukaže na apsurdnost te pojave.

U ovom istraživanju korištena je kvalitativna metodologija, odnosno metoda polustrukturiranih intervjuja. Izbor kvalitativne metodologije, uz prednosti koje nosi, nosi i određene nedostatke. U istraživanje je bilo uključeno 20 sudionika, što je mali broj sudionika prema stvarnoj veličini populacije, ali dovoljan da pomogne razumjeti neke mehanizme u pozadini. Prednost izbora kvalitativne metodologije u ovom istraživanju je svakako ta što je razgovor vrlo prirodan način prikupljanja podataka. Razgovorom su se kod ovako opširne i osjetljive teme prikupile informacije koje bi se teško prikupile nekom kvantitativnom metodom. Tome je doprinio neposredniji odnos sudionika s istraživačem i individualni pristup prema svakom sudioniku, te su odgovori sudionika zbog takvog odnosa često bili opširni i iscrpni. Također su sudionici imali mogućnost proširiti intervju na teme kojih se istraživač nije sjetio pri pripremi vodiča, što je dodatno povećalo dubinu informacija. Ono što treba prepoznati je utjecaj istraživača na istraživački proces i nalaze. Iako su teme i pitanja bili unaprijed određeni, svaki istraživač vodi istraživački proces na svoj specifičan način, što posljedično utječe na informacije koje sudionici pružaju. Također, u radu su prikazani samo pojedini citati od velike količine prikupljenih informacija, te je izbor citata također pod utjecajem pristranosti i procjene istraživača. Ne može se izostaviti ni način regrutacije – sudionici hrvatske nacionalnosti većinom su bili prijatelji ili poznanici istraživača, te su kao takvi vjerojatno homogeniji u stavovima i razmišljanjima nego što bi to bio slučaj da je uzorak slučajan. Također je više Roma iz različitih

razloga odbilo sudjelovati u istraživanju, te su sudionici romske nacionalnosti zbog same činjenice da su pristali na sudjelovanje u istraživanju i da tečno govore hrvatski jezik pristran uzorak.

U istraživanje su bile uključene samo muške osobe u dobi od 20 do 25 godina koje trenutno ne studiraju, tako da je uključeni uzorak sudionika jedan vrlo specifičan dio populacije. Iz tog razloga bi svakako bilo korisno u budućim radovima na ovu temu uključiti više sudionika iz ostalih dijelova populacije, primjerice i ženske sudionike i sudionike iz različitih dobnih skupina. Također su bili uključeni sudionici romske nacionalnosti iz samo dva od dvanaest romskih naselja u Međimurju, a s obzirom na to da su sudionici spominjali razlike među naseljima, svakako bi bilo zanimljivo uključiti i ostala romska naselja te istražiti razlike među njima. Osim razlika među romskim naseljima, više sudionika je spomenulo regionalne razlike među Hrvatima u pogledu stavova i ponašanja prema Romima, te je to nešto što bi također bilo zanimljivo istražiti. Sudionici obje nacionalnosti imali su različitu učestalost i oblik kontakta s drugom nacionalnosti, no ti podaci nisu uzeti u obzir, pa bi prijedlog za buduća istraživanja bio da se istraži odnos kvalitete i kvantitete kontakta s ljudima druge nacionalnosti sa stavovima prema toj naciji. Konkretnije, bilo bi zanimljivo da se kvantitativnom metodom ispita hipoteza kontakta, odnosi da se ispita koliko uvjeti koji prema hipotezi kontakta dovode do smanjenja predrasuda zapravo smanjuju predrasude. Takvo istraživanje bi se moglo provesti tako da se provjeri odnos različitih obilježja kontakta koje su sudionici imali s Romima s njihovim stavovima prema Romima. Također bi bilo zanimljivo provesti istraživanje mješovitog nacrta u kojem bi se u prvoj fazi ispitala socijalna distanca prema Romima, a zatim bi se sa dijelom sudionika proveli intervjui u kojima bi se detaljnije popričalo o kontaktima koje su imali s Romima, te o stavovima i mišljenjima prema Romima.

6. Zaključak

Istraživanja o životu Roma u Hrvatskoj vrlo su rijetka, a istraživanja o suživotu između Roma i Hrvata još su rjeđa. U ovom istraživanju ispitana je perspektiva i sudionika hrvatske i sudionika romske nacionalnosti.

Izbor kvalitativne metodologije, odnosno polustrukturiranih intervjua, omogućio je prikupljanje dubinskih informacija i različitih razmišljanja zbog toga što je sudionicima pružen siguran prostor da se izraze o temama koje su im bliske.

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju neka ranija saznanja – Romi u prosjeku dolaze iz većih obitelji te često žive u odvojenim naseljima u kojima nedostaje infrastruktura, sadržaja i tišine u noćnim satima. Samo je nekoliko sudionika romske nacionalnosti od malena učilo i romski i hrvatski jezik, većina ih je hrvatski krenula učiti od vrtića na dalje. Romi se kraće zadržavaju u sustavu obrazovanja te stoga često rade niskokvalificirane i slabije plaćene poslove, do kojih dolaze teže zbog nerijetke diskriminacije prilikom zapošljavanja. Iako je velika većina sudionika romske nacionalnosti u trenutku provedbe intervjua bila zaposlena, većina Roma u Međimurju nije zaposlena, već žive od socijalnih primanja i dječjih doplata. Sudionici obje nacionalnosti većinom su smatrali kako postoji velika socijalna distanca od strane Hrvata prema Romima, dok sudionici romske nacionalnosti nisu smatrali kako Romi imaju veliku socijalnu distancu prema Hrvatima – od sudionika romske nacionalnosti svi su rekli kako imaju prijatelje Hrvate, a više njih je bilo u vezi ili braku s Hrvaticom. Odgovori su bili dosta podijeljeni po pitanju smjera u kojem se situacija Roma u Međimurju promijenila u zadnjih 20 godina; približno jednak broj sudionika smatra kako situacija nazaduje, kako stagnira i kako napreduje, no ono što je većina sudionika ipak prepoznala kao pozitivnu promjenu je činjenica da se Romi sve češće zapošljavaju i rade, što je bio i najčešći odgovor sudionika obje nacionalnosti na pitanje kako bi se mogla poboljšati situacija Roma u Međimurju.

Konačno, situacija Roma u Međimurju je obilježena siromaštvom, niskim obrazovanjem i niskom razinom zaposlenosti. S druge strane, prema odgovorima sudionika postoji prostorna segregacija između Roma i Hrvata, izražena socijalna distanca od strane Hrvata prema Romima te relativno rijetki kontakti između Roma i Hrvata. Sudionici romske nacionalnosti imali su bolje odnose sa svojim susjedima iako su generalno bili nezadovoljniji životom u svojem mjestu.

Većina sudionika ne prati politiku, iako dio njih vjeruje kako bi se boljom politikom situacija Roma u Međimurju mogla poboljšati. Ipak, postoje promjene koje ostavljaju prostor za optimizam, poglavito zbog mlađih generacija Roma koji se školuju duže od svojih roditelja i češće se zapošljavaju, kao i zbog mlađih generacija Hrvata koji su spremniji prihvatiti suživot sa svojim romskim susjedima.

7. Literatura

- Amichai-Hamburger, Y., i McKenna, K. Y. (2006). The contact hypothesis reconsidered: Interacting via the Internet. *Journal of Computer-mediated communication*, 11(3), 825-843. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00037.x>
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R.M. (2005), *Socijalna psihologija*. Mate.
- Babić, D. (2004). Stigmatizacija i identitet Roma - pogled "izvana": slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok. *Migracijske i etničke teme*, (4), 315-338 <https://hrcak.srce.hr/7058>
- Boneta, Željko, Melita Pergar, Željka Ivković, 2015. „Roditelji i djeca Romi o obrazovanju – sociološka analiza „Moraju završiti školu jer pravila se i kod nas mijenjaju jako.““ U V. Mlinarević, M. Brust i J. Bushati (ur.), *Položaj Roma u odgoju i obrazovanju* (str 165-180). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Breazu, P., i Machin, D. (2019). Racism toward the Roma through the affordances of Facebook: bonding, laughter and spite. *Discourse in Society*, 30(4), 376-394. <https://doi.org/10.1177/1043986219837396>
- Brewer, M. B. (2017). Intergroup discrimination: Ingroup love or outgroup hate? U C.G. Sibley i F.K. Barlow (ur.), *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice* (str. 90 – 110) Cambridge University Press. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1017/9781316161579.005>
- Brown, R. (2011). *Prejudice: Its social psychology*. John Wiley i Sons.
- Bunjac, B. (2011). Mjesta stradanja Roma u Međimurju u Drugom svjetskom ratu. : *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43(1), 373-398 <https://hrcak.srce.hr/clanak/113505>

- Bodenhausen, G. V., Kang, S. K., i Peery, D. (2012). Social categorization and the perception of social groups. *The Sage handbook of social cognition*, 318-336.
<http://dx.doi.org/10.4135/9781446247631.n16>
- Charness, G., i Chen, Y. (2020). Social identity, group behavior, and teams. *Annual Review of Economics*, 691-713. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-091619-032800>
- Cook, S.W. (1984). Cooperative interaction in multiethnic contexts. In N. Miller i M. B. Brewer (Eds.) *Groups in contact: The psychology of gesegregation*. New York: Academic Press.
- Cottrell, C. A., & Neuberg, S. L. (2005). Different emotional reactions to different groups: a sociofunctional threat-based approach to "prejudice". *Journal of personality and social psychology*, 88(5), 770. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.88.5.770>
- Crandall, C. S., i Eshleman, A. (2005). The justification-suppression model of prejudice: An approach to the history of prejudice research. U C. S. Crandall i M. Schaller (ur.), *Social psychology of prejudice: historical and contemporary* (str. 122 – 149). Lawrence, Kan.
- Croucher, S. M. (2013). Integrated threat theory and acceptance of immigrant assimilation: An analysis of Muslim immigration in Western Europe. *Communication Monographs*, 80(1), 46-62. <https://doi.org/10.1080/03637751.2012.739704>
- Czopp, A. M., Kay, A. C., i Cheryan, S. (2015). Positive Stereotypes Are Pervasive and Powerful. *Perspectives on Psychological Science*, 10(4), 451–463. <https://doi.org/10.1177/1745691615588091>
- Devine, P. G., Evett, S. R., i Vasquez-Suson, K. A. (1996). Exploring the interpersonal dynamics of intergroup contact. U R. M. Sorretino i E. T. Higgins (ur.), *Handbook of motivation and cognition, Vol. 3. The interpersonal context* (str. 423–464). The Guilford Press.

- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of personality and social psychology*, 56(1), 5.
- Dobrić Jambrović, D. i Vranješ, N. (2020). Zaštita nacionalnih manjina na lokalnoj razini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 11(1), 79-96. <https://doi.org/10.32984/gapzh.11.1.5>
- Duckitt, J. (2003). Prejudice and intergroup hostility. U D. O. Sears, L. Huddy, i R. Jervis (ur.), *Oxford handbook of political psychology* (str. 559–600). Oxford University Press.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Banker, B. S., Houlette, M., Johnson, K. M., i McGlynn, E. A. (2000). Reducing intergroup conflict: From superordinate goals to decategorization, recategorization, and mutual differentiation. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4(1), 98. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1089-2699.4.1.98>
- Franc, R., i Međugorac, V. (2015). Mladi i (ne) povjerenje u institucije: moguće odrednice i posljedice. *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*, 47.
- Govorun, O., i Payne, B. K. (2006). Ego depletion and prejudice: Separating automatic and controlled components. *Social Cognition*, 24(2), 111 - 136
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1521/soco.2006.24.2.111>
- Hilton, J. L., i Von Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual review of psychology*, 47(1), 237-271.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.47.1.237>
- Hogg, M. A. (2016). Social identity theory. U: *Understanding peace and conflict through social identity theory* (str 3-17). Springer, Cham. https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/978-3-319-29869-6_1

- Hogg, M. A. (2013). Intergroup relations. U J. Delamater i A. Ward (ur.) *Handbook of social psychology* (str 533-561). Springer, Dordrecht.
- Hrvatić, N. (2004). Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme*, (4), 367-386. <https://doi.org.10.11567/met>
- Hrvatić, N. (1996). Romi u interkulturalnom okružju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 5(5-6 (25-26)), 913-933.
- Hubschmannova, M., Kalinin, V., i Kenrick, D. (2000). *What is the Romani Language?* (Vol. 21). University of Hertfordshire Press.
- Jetten, J., Iyer, A., Tsivrikos, D., i Young, B. M. (2008). When is individual mobility costly? The role of economic and social identity factors. *European Journal of Social Psychology*, 38(5), 866-879. <https://doi.org/10.1002/ejsp.471>
- Kenrick, D. (2007). *Historical dictionary of the Gypsies (Romanies)*. Scarecrow Press.
- Kunac, S., Klasnić, K., i Lalić, S. (2018). Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka
<https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/socijalna-ekologija/article/view/17538/9409>
- Kuppens, T., i Yzerbyt, V. Y. (2012). Group-based emotions: The impact of social identity on appraisals, emotions, and behaviors. *Basic and applied social psychology*, 34(1), 20-33.
<https://doi.org/10.1080/01973533.2011.637474>
- Liegeois, J.P. (2009). *Romi u Europi*. Ibis grafika
- Linville, P. W., Fischer, G. W., i Salovey, P. (1989). Perceived distributions of the characteristics of in-group and out-group members: empirical evidence and a computer simulation. *Journal of personality and social psychology*, 57(2), 165.

- Löw Stanić, A. (2014). Predrasuda i prikazivanje Roma u medijima: može li jedna televizijska emisija povećati međugrupnu toleranciju? *Društvena istraživanja*, 23(2), 303 – 325. <https://doi.org/10.5559/di.23.2.05>
- Mesić, M. (2013). Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske. *Politička misao*, 50(04), 107-131. <https://hrcak.srce.hr/file/164716>
- Messing, V. (2017). Differentiation in the making: Consequences of school segregation of Roma in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia. *European Education*, 49(1), 89-103. <https://doi.org/10.1080/10564934.2017.1280336>
- McGarty, C. (2018). Social categorization. U: *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190236557.013.308>
- Maričić, J., Kamenov, Ž., i Horvat, K. (2012). Predrasude u dječjoj dobi: Provjera dviju skala socijalne distance. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 21(1 (115)), 137-158. <https://hrcak.srce.hr/79638>
- Milas, G. (2005). Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Naklada Slap.
- Mrnjaus, K. (2013). Interkulturalnost u praksi – socijalna distanca prema “drugacijima”. *Pedagogijska istraživanja*, 10(2), 309-323. <https://hrcak.srce.hr/clanak/191500>
- Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine. Pribavljeno 15.7.2022. s adrese <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/Nacionalna%20strategija%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma%202013-2020.pdf>

- Olson, E. (2016). Personal identity. *Science fiction and philosophy: From time travel to superintelligence*, 69-90. <https://doi.org/10.1002/9781118922590.ch7>
- Otten, S. (2011). Minimal Group Paradigm. *The Encyclopedia of Peace Psychology* <https://doi.org/10.1002/9780470672532.wbepp160>
- Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi—od izгона do integracije. *Društvena istraživanja - Časopis za opća društvena pitanja*, 9(46), 229-250. <https://hrcak.srce.hr/20266>
- Potočnik, D., Maslić-Seršić, D., i Karajić, N. (2020). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: obrazovanje i zapošljavanje*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. <https://hrcak.srce.hr/file/373157>
- Preoteasa, A. M. (2013). Roma women and precarious work: Evidence from Romania, Bulgaria, Italy and Spain. *Revista de cercetare si interventie sociala*, 43, 155.
- Rašić, N., Lucić, D., Galić, B., & Karajić, N. (2020). Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: identitet, socijalna distanca i iskustvo diskriminacije. <https://hrcak.srce.hr/file/373157>
- Rathore, B. S. D. (1996). A comparative study of some aspects of the socio-economic structure of Gypsy/Ghor communities in Europe and in Andhra Pradesh, India. *European Journal of Intercultural Studies*, 6(3), 15-23.
- Riek, B. M., Mania, E. W., i Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and social psychology review*, 10(4), 336-353. https://doi.org/10.1207%2Fs15327957pspr1004_4
- Rogers, R. W., i Prentice-Dunn, S. (1981). Deindividuation and anger-mediated interracial aggression: Unmasking regressive racism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(1), 63.

- Rubin, M., i Badea, C. (2007). Why Do People Perceive Ingroup Homogeneity on Ingroup Traits and Outgroup Homogeneity on Outgroup Traits? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(1), 31–42. <https://doi.org/10.1177/0146167206293190>
- Scheepers, D., i Ellemers, N. (2019). Social identity theory. U *Social psychology in action* (str. 129-143). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-13788-5_9
- Schneider, M. E., Major, B., Luhtanen, R. i Crocker, J. (1996). Social stigma and the potential costs of assumptive help. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(2), 201-209.
- Spears R, Doosje B, Ellemers N. (1997). Self-stereotyping in the face of threats to group status and distinctiveness: the role of group identification. *Personality and social psychology bulletin*. 23(2), 538–553
- Stephan, W. G., i Stephan, C. W. (2000). An integrated theory of prejudice. U S. Oskamp (ur.), *Reducing prejudice and discrimination: The Claremont Symposium on applied social psychology* (str 23–45). Mahwah, Nj.
- Škiljan, F., i Babić, D. (2014). Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 13(25), 141-159. <https://hrcak.srce.hr/clanak/186695>
- Šlezak, H. (2010). Prirodno kretanje romskog stanovništva u Međimurskoj županiji–slučaj romskog naselja Kuršanec. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(2), 77-99. <https://hrcak.srce.hr/file/97315>
- Šlezak, H. i Šakaja, L. (2012). Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima. *Hrvatski geografski glasnik*, 74(1.), 91-109. <https://hrcak.srce.hr/clanak/128711>

- Šlezak, H. (2013). Uloga Roma u demografskim resursima Međimurske županije. *Sociologija i prostor/Sociology i Space*, 51(1). <https://hrcak.srce.hr/101801>
- Šlezak, H., i Šiljeg, S. (2020). Prostorna perspektiva iskazivanja stereotipa prema Romima. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 19(37), 60-79. <https://hrcak.srce.hr/clanak/348379>
- Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 9(2-3 (46-47)), 211-227. <https://hrcak.srce.hr/20263>
- Tajfel, H. i Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. U S. Worche i W. G. Austin (ur.), *The psychology of intergroup relations* (str. 33-47). Chicago: Nelson-Hall.
- Tomšić, M., i Bakić-Tomić, L. (2015). Percepcija javnosti o romskoj manjini u Međimurskoj županiji. *Media, culture and public relations*, 6(2), 172-18 <https://hrcak.srce.hr/149022>
- Trepte, S., i Loy, L. S. (2017). Social identity theory and self-categorization theory. *The international encyclopedia of media effects*, 1-13. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118783764.wbieme0088>
- van Bezouw, M. J., van Der Toorn, J., i Becker, J. C. (2021). Social creativity: Reviving a social identity approach to social stability. *European Journal of Social Psychology*, 51(2), 409-422. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2732>
- Vojak, D. (2016). "Anketa o kolonizaciji cigana" ili pokušaj koloniziranja Roma u Savskoj banovini. *Časopis za suvremenu povijest*, 48(2), 431-458. <https://hrcak.srce.hr/169415>
- Vitale, T., i Claps, E. (2011). Not always the same old story: Spatial Segregation and Feelings of Dislike towards Roma and Sinti in Large Cities and Medium-size Towns in Italy1. *M. Stewart & M. Rövid*, 228-256.

Vojak, D. (2021). Obrazovanje o genocidu nad Romima U Drugom svjetskom ratu u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja - Časopis za opća društvena pitanja*, 30(1), 135-152.
<https://hrcak.srce.hr/254052>

Zaphir, L. (2021). Rationality, bias, and prejudice: developing citizens' ability to engage in inquiry. *Educational Philosophy and Theory*, 53(11), 1161-1170.
<https://doi.org/10.1080/00131857.2020.1811680>

8. Prilog

8.1. Prilog 1. Teme intervjuja i temeljna pitanja

- Možete li se ukratko predstaviti (kako se zovete, gdje ste odrasli, gdje trenutno živite, čime se trenutno bavite)?
- 1) Obiteljski i osobni život – danas i ranije
    - Kako izgleda jedan Vaš tipičan dan?
    - Što volite raditi u slobodno vrijeme, što Vas opušta?
    - Što Vas u životu najviše veseli i čemu se najviše radujete?
    - Koliko je velika obitelj u kojoj ste odrasli, imate li braće i sestara? S kime trenutno živite?
  - 2) Odnos prema jeziku
    - *ovaj dio postavljen je samo sudionicima romske nacionalnosti
    - Kako je u vašoj obitelji izgledalo učenje jezika? Koje jezike govorite i kada ste ih naučili?// potpitanje ako spomenu da govore i romski//rumunjsko-bajaški jezik: Koliko često i kada se služite hrvatskim a koliko romskim jezikom? U kojem jeziku se bolje snalazite? Koji jezik Vam je draže govoriti?
    - Mislite li da je bitno prenijeti znanje obaju jezika (ako odgovori da govori oba jezika) i na svoju djecu? (Ako već imaju djecu, pitati prenosi li na djecu, ako nema ili ako su djeca posve mala, pitati planiraju li.)*
  - 3) Obiteljske vrijednosti i vrijednosti etničkih skupina
    - *pitanja su postavljena u obrnutom smjeru za sudionike hrvatske nacionalnosti
    - Što je bilo bitno u vašoj obitelji kroz odrastanje, koje su neke stvari koje su vaši roditelji naglašavali o tome kako treba živjeti?
    - Što biste rekli koliko su te stvari koje su bile naglašavane u Vašoj obitelji važne i ostalim Romima u Međimurju? Kakvi su općenito Romi u Međimurju?
    - Što biste za Hrvate u Međimurju, jesi li njima iste te stvari bitne i kakvi su općenito Hrvati u Međimurju?

4) Odnosi sa susjedima

*pitanja su postavljena u obrnutom smjeru za sudionike hrvatske nacionalnosti

- Kakve odnose imate s Vašim susjedima? Ima li među vašim susjedima i Hrvata? Jesu li drugačiji odnosi sa susjedima Romima i sa susjedima Hrvatima? Ako da, po čemu?
- Koliko je, prema Vašem iskustvu često da Hrvati i Romi budu prijatelji? Kako okolina gleda na to? A kako Vi gledate na to? Imate li Vi prijateljski odnos s nekim od Hrvata?

5) Percepcija međuetničkih brakova

- Koliko brakova ili dugih veza znate u kojima je žena Romkinja, a muž Hrvat? A koliko brakova ili dugih veza znate u kojima je žena Hrvatica, a muž Rom? Kako okolina gleda na to? Što Vi mislite o tome?

6) Školovanje

- Kako Vam je bilo kad ste išli u školu? Koliko je bilo romske djece a koliko hrvatske djece u Vašoj školi? Jeste li se družili svi zajedno ili su se (većinu vremena) hrvatska i romska djeca družila odvojeno? Kakvi su Vam bili učitelji? Ima li neko iskustvo u školi koje Vam se posebno urezalo u pamćenje?

7) Radno iskustvo

- Kako Vam je bilo tražiti posao, je li to išlo brzo ili ste imali kakvih poteškoća? 19) Koliko ste zadovoljni na sadašnjem poslu te kakve odnose imate s kolegama na poslu? Kako je bilo na prethodnim poslovima? (Ako trenutno ne rade, onda pitati koliko su bili zadovoljni na poslu/poslovima koje su imali.)

8) Percepcija problema i promjena tijekom vremena

- Koji su za Vas neki od glavnih problema s kojim se susreće romsko stanovništvo u Međimurju? Imate li dojam da su se ti problemi tijekom vašeg života promijenili? Ako da, možete li navesti kako?
- Kako se Vi osjećate u Vašem mjestu i Vašoj okolini? Što Vam ovdje je lijepo, a za što bi Vam bilo drago da je bolje?

9) Medijski prikazi

- Što mislite o načinu na koji mediji, najviše televizija, prikazuju Rome? Odgovara li to onome kako Romi zaista žive? Što mislite da bi se moglo prikazati, a da više odgovara stvarnom načinu života Roma?

10) Identitet Roma

*Pitanje postavljeno samo sudionicima romske nacionalnosti

- Prema vašem iskustvu kako se Romi osjećaju zbog toga što su Romi ? (Ako sami ne daju taj odgovor: Da li se nekada ponose time da su Romi? Ako da, kada se tako osjećaju? Da li se nekada srame zbog toga? (Ponovno: ako da...). Da li se nekada boje? (Ponovno: ako da...).
- Kako Vi gledate na to da ste Rom? Koliko Vam je to važno?*

11) Odnos prema politici

- Pratite li politiku i kad su izbori izlazite li na glasanje? Koliko često prema vašem iskustvu Romi izlaze na glasanje, a koliko Hrvati izlaze na glasanje? Mislite li da se izbori održavaju na pošten način? (Ako ne razdjeli, pitati o poštenom održavanju izbora za Rome i za Hrvate, jer je moguće da smatra da su izbori općenito nepravedni, a možda da su nepravedni za Rome). 26) Koliko mislite da položaj Roma i problemi s kojima se Romi suočavaju proizlaze iz politike ljudi na vlasti, te kako bi se to moglo poboljšati?

12) Prijedlozi za poboljšanje života

- Koje stvari bi Vi predložili da se poboljša život Roma u Međimurju i općenito suživot Roma i Hrvata?
- Što bi Romi mogli naučiti od Hrvata, a što bi Hrvati mogli naučiti od Roma?